4728

पा॰चं॰द्र॰भट्ट शुद्धिमयूख पत्र ३८

[redacted]

८

स

शुद्धि

१ शो

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ महत्तेजः समाराध्य शायिष्विन्नं समस्तकवान्य । विशुद्धिनिर्णयं भट्टनीलकंठो वहत्सथ ॥ १ ॥ आदित्यपुराणे ॥ सुव
र्णरूप्यशंखाश्मशुक्तिरत्नमयानि च । कांस्यायस्ताम्ररैत्यानि त्रपुसीसमयानि च । निर्लेपानि विशुध्यंति केवलेन जलेन च । शू
द्रोच्छिष्टानि शौध्यानि त्रिधा क्षाराम्लवारिभिरिति ॥ शंखः ॥ कांस्यशङ्कौ निमुखाव म्टष्टं निर्लिखेत् । स्नावरमुखावमस्य
पात्रं नखपुंजीतोन निर्लिखस्तत्त्वं ॥ आपस्तंबः ग वाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि वा
शुध्यंति दशभिः क्षारैः श्वकाकोपहतानि चाज्ञा रोमभस्म । एतद्ध मत्स्योपहतानि विषयाः । शुद्धि
केतस्मृत्यंतरे ॥ भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरयाय न लिप्यते । सुरांमूत्रपुरीषैस्तु शुद्ध्यै तापे
लेखनैः श्रामिषेणहय लिंप्तं पुनर्दाहेन शुध्य ति वोधायनः ॥ तैजसानां मूत्राद्युपघाते
पुनःकरणं गोमूत्रे वा सप्तरात्रं परिवासनं ॥ पुनः करणाशक्तौ गोमूत्रे वासनं ॥ अंगिराः ॥ ग

ण्डूषपादशौचं च यः कुर्यात्कांस्यभाजने ॥ षण्मा सं भुवि निक्षिप्य पुनराकारमादिशेत् ॥ पुनर
काः पुनःकरणं । महा[illegible]ानामल्पोपहतौ पुनःपाकाभ्य हौमयमिति याज्ञ[illegible]वेयव्रशुद्धिरुक्ता तथा ॥ लोह
नां दहनात्शुद्धिर्भस्मना गोमयेन वा । हस्तिनात्वनमाहाविशैला नाम भस्मा पिंदा । काष्ठानां तक्षणाच्छुद्धिर्मृद्गोमयज

पि

न

राम १

लेनपि ॥ यदि तैर्नष्टिश्चेत्तदा तावन्मात्रछेदनं दाहो वा भस्मसंनरो । वस्तुधारादिराशी नामैकदेशस्य दूषणे । तावन्मात्रं समुद्धृत्य शेषं
प्रोक्षणम् इति । अस्मसमुध्वंत नगो ... णात्शुध्यतीति भावः ॥ याज्ञवल्क्यः । सोषैः हरकगोमूत्रैः शुध्यत्याविकं कौशिकं । सश्रीफलैरंशुपट्टं
सारिष्टैः कुतपं तथा । सगौरसर्षपैः क्षौमं मिति । अर्थः ऊर्णामयमाविकं । कौशमंबरं तसरीपट्टादि कौशिकं । वल्कजं तन्तुनिर्मितमं
शुपट्टं ॥ श्रीफलं बिल्वफलं ॥ पर्वतीयछागलोमनिर्मितं कुतपः । अरिष्टकेनिलफलं । अतसीसूत्रनिर्मितं क्षौमं । एतच्चा
विकोपघाते । किं विडुपघाते तु प्रोक्षणमेव । क्षालनमसहत्तूलिकादिविषये तिमात्र तथा विशेषः । तूलिकामुपधानं
पुष्परक्तांबरं तथा । शोषयित्वातपे किंचित्करैः संमार्जयेन्मुहुः । पश्चात्तु वारिणा प्रोक्ष्य विनियुंजीत कर्मणि । अतिमालि
न्ये परिशोधयेदपि । अहतानां प्रोक्षणमिति स्मरणा घंटसुक्तं तेन वा समाप्रोक्षणं शुद्धिः । शुक्लवासा स्थूलेकर्पासनं प
णाचमनं जपमित्यस्यापवादः । शुद्धिविवेके ॥ सप्तवातातहतं वस्त्रं शुष्कं वस्त्रं निपादयोर्दितियो रवः ॥ सूतिकोच्छिष्टभा
डस्पृहरामध्य हस्तस्पर्शे । त्रिःसप्त मार्जनाच्छुद्धिर्नतिक्त स्पृष्टतापनं । कांस्याति रिक्तं तेजसानामल्पोपघाते मार्जनं ॥
तापनं वा प्रतिमार्जनं सुदर्कक्षालनं मार्ग्वर्जिते । कांस्ये तथा च । अपि तु तापनं । अल्पधान्यादि विषये वो धायनं । व्रीहयः
व्रीहयः प्रोक्षणाद्दिः शाकमूलफलानि च । उत्पन्नमात्रस्यापहाराद्धानि सुषीकरणेन वा । अनेकद्रव्यषोडशापविषये पुष्पि
कारणां प्रोक्षणं वा कश्यपोक्तं ॥ दिक्षु ॥ मत्स्यरीणां तृणकाष्ठानां स्वभिक्षुंडालवायसैः स्पर्शने विहितं शौचं सोमसूर्यांशुमारुतैः ।

नि

श्रावनमार्जयेत्पथः ३

न स्यम्यद्यपि न क्षेमथ्यं विशुद्धये पन्तु गोतमः ॥ नित्यमभोज्यं केशकीटावपन्नमिति तत्सहपक्षा भिन्नाय
म ॥ वसिष्ठः ॥ देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ॥ काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विवर्जयेदिति तन्
न च मन्त्रपूतं त्वस्य संस्का र मर्हति ॥ निर्लेपास्ते देवद्रोण्यां प्रास्य ॥ पराशरः ॥ २

श्रु. २ तथा शोह्नरोनतद्युक्तकमिति क्वचित्सिद्धान्ते मनुः । पक्षिजग्धं गवा घ्रातमवधूतमवक्षुतं । दूषितं केशकीटैश्च मृत्प्रक्षेपेण
शुध्यति ॥ अवधूतं यस्योपरि वाससोवधूतं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ मलिपक्षकंदोणाधिकं वै न्नं काकश्वाद्युपघातितं । ग्रासमुद्धृत्य तत्स्था
नं यत्तु लालाक्तं भवेत् ॥ हेमाद्रौ केनेवाप्युद्धृत्य जतेनाद्भिर्नाथवा ॥ अभिज्ञ लोपमस्पर्शात्तद्वर्णमधकस्पिपां ॥ विघ्रा णां च
ह्नघोषेणाघृतं भोज्यं च न द्रवेत् तथा ॥ अत्र मेकाहिकेप क्षश्वकाकाद्युपघातितं । केशकीटाद्युपहतं दृष्टेवं विशुध्यति ।
कीतस्यापि विधिर्हि ... मनीषिभिः इदमल्पधनविषयं ज्ञेयं ॥ इद विषये शंखः ॥ अपण्यघृततैलानां प्लावनं गो
रसस्य च । भाण्डानि ह्नालये हद्भिः शाकमूलफलानि वा विकारात् घृततैलयोरपि प्लावनं च स्थानान्तरे नपात्रे प्रक्षेपः तद्
क्ष्यपात्रस्य तज्जातीयद्रव्येणतद्यापूरणं यथाऽवर्जं वहिर्भिः नरानितञ्चावनमितिकेचित् ॥ तथा ॥ आधारदोषे तु नये
त्पात्रात्पात्रान्तरं द्रवं । नथावोधा घ्नः । हेशकालेन तथा मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनं । उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शौचं प्रकल्प
येत् ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ वाङ्शस्तमम्बुनिर्णिक्तमज्ञातं सदा शुचीति अज्ञातं स्पर्शविषयक संशयं निश्चय साधारणाज्ञानाभाव
वतां वर्मकोशाङ्कसाघद्रव्येण शोधनमिति केचित् ॥ मनुः ॥ भूमिर्हितस्य यस्मात् बुंशुचित्वमनुस्मृती दिविता अभिमर्ज
याध्यानतदृश्चिमस्यस्य तथा ॥ नित्यमास्य शुचि स्त्रीणां शकुनैः फलपातने प्रस्रवेषु शुचिर्वत्सः श्वामृगग्रहणे शुचिरिति ॥ ४
तथा नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितं । ब्रह्मचारिगतं भैक्षं नित्यं मेध्यमिति स्मृतं ॥ कारुहस्तस्तत्कर्मणि ॥

ग्राम. २

श्री गुरुसर्वरतिकुंठने इति स्त्रेण नयि ॥ २

मैत्रेमनाचांतस्त्वारि हस्तंमेव चांडालादिस्पर्शे तथा शुचिरमीरज्ञो वायुरापो दृष्टिपूतं पयः सर्वाण्येतानि मेध्यानि स्पर्शे
यावन्ति मशकाः स्त्रुयाश्वांडालादेरस्मात् तथा ब्रह्मपुराणे ॥ चांडालस्य निवर्तच्छाया स्पर्शे दृष्टा तनुर्भवेदिति। रजोपि सम्भा दे
स्मृत तथाह शातातपः। रेणवः शुचयः सर्वे वायुना ये समीरिताः अन्यत्र रासभाजाविस्वर्जूकरसंमार्जनी। अतं तेषुं स्मृता
अभावस्तु गोरसः ॥ तथा ॥ पादौ शुचौ ब्राह्मणस्य अजाश्वानां मुखं शुचि। गवां पृष्ठानि मेध्यानि सर्वगात्राणि योषितां ॥ भू
शुद्धिर्मार्जनाद्दाहात्कालाद्गोक्रमणात्तथा। सेकादुल्लेखनाल्लेपाद्गृहं मार्जनलेपनात्। देवलः ॥
अदुष्टा संततधारा वातोद्धुताश्च रेणवः। स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन। दधि सर्पिः पयः क्षौद्रं भाण्डे दोषो न
विद्यते। मार्जारश्चैव दर्वी च मारुतश्च सदा शुचिः ॥ मार्जारः शुचिः कर्मकाले हन्यत्र। न तत्र तु स्पर्शे स्नानं तथा ॥ आत्मशय्या
सनं वस्त्रं जायापत्यं कमण्डलुः। शुचीन्यात्मनि एतानि परेषामशुचीनि हि ॥ तथा ॥ उपस्पृश्य पुनः शुचिः स्पृष्टं तत्तोयं वापि मा
नवः। हस्तौ पादौ च तोयेन प्रक्षाल्याचम्य शुध्यति। प्रथमो शुचिः स्पृष्टो द्वितीयः। न तत्स्पृष्टस्तृतीयः। न स्पर्शश्चावमन
मात्रं। चतुर्थादीन् मानावाता हि रहस्यभाष्ये वृद्धशातातपः। शिशोरभ्युक्षणं कार्यं बालस्याचमनं स्मृतं। जन्म
आद्धिंसस्पर्शे स्नानं तव्यं च कुमारके। बालादि स्वरूपं चतत्रैवोक्तं ॥ आचूडाकरणाद्बालः प्रागन्नप्राशनाच्छिशुः। कुमा
रकः स विज्ञेयो यावन्मौञ्जीनिबंधनमिति ॥ नष्टाशुद्धिमाह गार्ग्यः ॥ अकार्यकारिणां दानं वेगो नद्याश्च शुद्धिकृत्।

हि
पे ब्रिंशाः पेषु २

शु० २

3

शोध्यस्य स्वद्वतो यंवसम्पा स्रोवै हि जन्मनामिति। सर्वापवाद्दमीवि ताह्युः षु स्था नेष्वुयह्रौ चंश मर्चिरस्ववाह्हशः। तत्रैतस्या
वनंमन्ये धर्मस्तत्रैव ताहशः॥ येषु देशेषु ये देवा येषु देशेषु छानेषु यत्रौ यो याव यत्रैव मृत्तिका। तस्मावन ग्निन्य र्षोः। पराशरोपि।
युगेती थे चये धर्मास्तत्र तत्र च ये द्विजाः। तेषां निंदा न कर्त्तव्या युगरूपा हि ते द्विजाः। तथा। यद्यपि स्यात्स्व पंचतु ज्ञानं लो काक
र्षताह्यमः। तथापि लोकिकाचारं मनसापि न लंघयेत्॥ अथ गर्भस्रावाद्याशौचं॥ तत्र पराशरः॥ आचतुर्थाद्भवेत्स्रावः पातः पंच
मषष्ठयोः। अत ऊर्द्धं प्रसूतिः स्यात् दशाहं सूतकं भवेदिति॥ स्नागायौ च माह मरीचिः॥ गर्भस्रुतौ यथामासमचिरेतूत्तमे त्रयः।
राजन्यैववत्सरात्वैश्ये पंचाहमेव तु॥ अष्टाहे न तु शूद्रस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्त्तितेति॥ अंगिरो आद्यमासत्रये न सपिंडानां उक्तमे
ब्राह्मणो। तथा चतुर्थे मातरि च चत्वारि दिनानि विज्ञानेश्वर मेधातिथयः। एवं मातुः पंचमे पंच षष्ठे षट्। सपिंडानामपि षष्ठषोस्त्र
हः। पाते मातुर्यथामासं सपिंडानां दिनत्रयमिति मारीचात्॥ आशौचव्य कालो रात्रिपदं दिनपदं वाहोरात्रलक्षकं ज्ञेयां एव
मन्यत्रापि। एतच्च गर्भनाशजं शुक्लाशौचं सर्ववर्णेषु समं॥ सप्तममासादिषु स्रावस्य जातमृतकं संपूर्णमेव ज्ञ सवाशौचं कार्य
मिति। दृष्टव्यं स्वपत्न्या व्यभिचारोद्भूतगर्भस्य स्रवे पितुर्जनकस्य त्रिरात्रं मघोरव्येकाहः। तथा चैकाहान्तु दृष्टौ याज्ञवल्क्यः। अ
नो रमे षु कुर्वे भार्यास्विन्यगतासु चेति। मातृकृतत्त्वाय सुक्तैव व्यवस्था॥ विशेषानुक्तेः। स्वभार्यास्वन्यं प्रतिलोम व्यतिरिक्त
मास्त्रितास्वप स्वतासु स्वतासु चाहोरात्रमाशौचं॥ सपिंडानांतु स्नानमात्रमिति मिताक्षरायां॥ इति गर्भस्रावाशौचं सप्तममा

पाते ५
दि ... मातुरेव।
पिंडेन मद्य

दा०
३

मरीचिवचनं तु विगीतत्वान्नादरणीयं नहि वैश्यस्य द्वयोस्त्रिषु मासेषु पंचदिनानि। चतुर्थमासेतु मासससंख्यानि चत्वारि दिनानीति पुनरत इति केचित् ४

हृ

सप्रवृत्तिस्मृति विषयेऽधिकारी ततः। जाते मृते मृते जाते वा सपिंडानां दशाहमाशौचमिति। जननेऽत्र नालच्छेदात्प्रागेव शिशुमरणे
सपिंडानां दशाहं जन्माशौचं पूर्वं मरणे तु त्र्यहादौ वक्ष्यते। दशाहमिति तत्तज्जात्याशौचोपलक्षणम्॥ मनुरपि दशाहाभ्यंतरे
बाले प्रमीते तत्स्वबांधवैः। शावाशौचं न कर्तव्यं सूत्याशौचं विधीयते। एवं जाते मृते मृते जाते वा कुलस्य सद्यः शौचमिति स्मृत्य
नरं तच्छिन्ने मरणे निमित्ताशौचाभावपरं मरणाशौचनिमित्तं स्नानमात्रमस्त्येवेति ग्रंथकृतः। नाभिच्छेदात्प्राक्प्राणे मात
ः संपूर्णमस्ति तत्र सपिंडानां जननिमित्तं त्रिरात्रं। तथा च मनुः॥ जीवजातो यदि ततो मृतः सूतक एव हि। सूतके सकलं मातुः
पित्रादीनां त्रिरात्रकं॥ ततस्तदनंतरमेव नाभिवर्द्धनादस्वागितियावत्। यत्तु जैमिनिः। यावन्न छिद्यते नालं तावन्नाप्नोति सूतकं।
कं ३१ छिन्ने नाले ततः पश्चात्सूतकं तु विधीयत इति। तन्नालच्छेदोत्तराशिशुपरमित सपिंडानां दशाहजन्माशौचपरमिति केचित्। शिशु
जन्मनिमित्तकं स्नानाद्यधिकारेऽधिनिवृत्तिपरं न परमिति तु युक्तं। अन्यथोत्तरार्द्धमृतपक्षाधारापत्तेरिति। जनननि
मित्तमस्पृश्यत्वं मातुर्दशाहं। पितुस्तु सचेलस्नानादस्पृश्यत्वं गच्छतीत्याह संवर्त्तः॥ पुत्रे जाते पिता सद्यः सचैलं स्नानमा
चरेत्। स्पर्शयोग्यस्ततः पश्चादित्याह भगवान्मनुरिति। पुत्रेइति पुंस्त्वमविवक्षितं मनुवाद्यगतत्वात्तते न स्पृशेयुरपि तु: पि २
स्नानमावश्यकं। सपिंडानामस्पृश्यत्वं नास्त्येव अत्र तेन तेषां स्नानमपि यद्याह अंगिराः। सूतके सूतिकावर्जं संस्पर्शो न निषि
ध्यत इति। वैधकार्ये तु पैठीनसिः॥ सूतिकां पुत्रवतीं विंशतिरात्रेण कर्माणि कारयेन्मासेन स्त्रीजननीमिति। दशाहपर्यंतमाशौचेवैने

सु ४ वृ कर्मा वधिकारश्चाशौचे जन्मप्रभृति गणनया विंशति रात्रमासपदस्योः प्राप्त दशाहाशौचे नुवादो प्राप्ताव शिष्टदिनाशौच विधिरिति विधानुवा
दवैरूप्यापत्तेर्मासाशौचवत् तस्य दंष्ट्रस्यानर्थक्यप्रसंगात् । यस्य यावद्दशाशौचं प्राप्तं तदुत्तरमेव विंशतिरात्रमासेचक कर्मानधिका
र इति कश्चित् । तन्न युक्तं ॥ यत्र हि एकेनैव पदेन स्वार्थ एकपदार्थ प्रत्यक्ष दृश्यते ऽन्यच्च प्रमाणपरिहीयते तत्रैव वैरूप्यं यथा वाजपे
येन स्वाराज्यकामो यजेतेति यजिपदे ॥ इह तु दशाहोत्तरदिने ष्व कानधिकारमात्रबोधनात्तत्र तत्र ॥ अन्यथा द्वादशाहीनस्ये
त्यत्रापि प्रसज्येत तत्तित्रिरणमुपदेशाशौचे स्तं शेनुवादो ऽधिकाशौचविधिरिति वैरूप्यं स्यात् । अतो जन्मप्रभृत्येव विंशरात्रमासं
वयावद्दशाहः कर्मानधिकारो बोध्य इति । तान्तवराणां दशमरिन्नाहिकमनधिकारावधिबाधेन विध्यंतरमेवेदं बो
ध्यते । द्वीन्द्रितो नदृशातिन उड्डोमीन्तिहोमानधिकारावधिभूतद्वीन्त्रोन्मोदकाभावप्रथोत्तरत्ववाधेनैतया सं मिये
ष्ये षष्ठ्या अनि होतुर्होतारिक्त्वस्मान्याप्यस्य वेध्यं नरवदिति युक्तमुत्पश्यामि । प्रथमषष्ठदशमद्विवसेषु इ न सूतिकागृह
देवतापूजनमात्रार्थं नाशौचं । यदाह व्यासः । प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा । त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत सूतकं पुत्रजन्मनि ।
सद्यत्वं नरेपि ॥ तत्र सर्वप्रतिप्रसवंग्रंथंक्ता नाम तन नश्येत ॥ न सयित्वा तन्मोदाहृतिनश्राद्धायणावरेत ॥ इति जननाशौचं ॥ अथा राम ४
नु नुपनीताशौचं ॥ तत्र नामकरणात्प्राक् मृतको सावः प्राङ्नामकरणात्सद्यः शुद्धिरिति ॥ नामकरणादिति स्वकालोपलक्षणां
दतजनना दिनिवता ॥ नामकरणकालस्त एकादशेऽह्नि द्वादशे षोडशे एकविंशे इति कर्माद्वत्संगेषु ॥ स्वरूपतस्त्वेतान्

कर्मसद्यः शुध्यत्यवधिरिति केचित् नामकरणानंतरमप्युदककदानं वैकल्पिकं ॥ तथा च मनुः । नात्रिवर्षस्य कर्तव्या बांधवैरुदकक्रिया ।
जाते दंतस्य वा कुर्यान्नाम्नि वापि कृते सति ॥ उदकमप्युपलक्षणं । नात्रिवर्षस्येत्युक्तेः चूडाकर्म त्रिवर्षत्रयादूर्ध्वमप्यकृतक
डानामिति नियतं चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः । प्रथमेब्दे तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदनादिति ॥ आद्यवर्षादयं चूडाक
र्मानंतरमप्युदकदानं नियतं ॥ तदुक्तं तस्यामेवोदककर्माग्निसंस्कारमेव वा सर्वेषां कृतचूडानामन्यत्रापीच्छया द्वयं अ
न्यत्र नामकरणादूर्ध्वमकृतचूडस्येच्छयाग्निसंस्कारोदकदानं विकल्पेनेवा ॥ तथा च याज्ञवल्क्यः ॥ ऊनद्विवर्षे निखनेन्न कुर्यादुद
कं ततः । आश्मशानमनुव्रज्य इतरो ज्ञातिभिर्मृतः ॥ इतरः पूर्णद्विवर्षः ॥ ऊनद्विवर्षस्य निखननमेवेत्याचारः ॥ मनुरप्यून
द्विवर्षमधिकृत्याह । एकाहवत्स्यान्निक्षिपेत्पुत्रमहमेवं च विति ॥ नामकरणात्प्राक् सर्वेषां सद्यः शौचं नामकरणादूर्ध्वं दंतज
नकालात् तत्रममासलक्षणं तत्राग्निसंस्कार एकाहः । असंस्कारे सद्यः शुद्धिः ॥ मातापित्रोस्तु नामकरणादूर्ध्वमुपनयनपर्यंतम
र्वाक् त्र्यहमेव । नित्यस्य तत्र मातृप्रभृति कं उपस्पृश्य विशुध्यति ॥ वैदिकोग्निसंबंधात् तु रुध्यात्र्यहमिति । कार्यकारण
संबंधेऽप्यहोक्तेः ॥ ततो दंतजननादूर्ध्वमप्रथमवार्षिकचूडाकर्मपर्यंतमहोरात्रं ॥ प्रथमवर्षादूर्ध्वं त्रिवर्षपर्यंतमकृतचूड
स्य कृतदंतस्याप्येकाहः । कृतचूडस्य त्रिरात्रं ॥ वर्षत्रयादूर्ध्वं कुलधर्मानुरोधेनाकृतचूडस्यापि त्रिरात्रमेव ॥ उपनयनादूर्ध्वं द
शाहिकं ॥ अत्र सर्वत्र दंतजन्मनः प्राक् चूडात्रैशिकाशौचं ता त्रिरात्रमाद्यंतादेशाद्दशरात्रमतः परमित्याद्यवगन्तव्यमिति

प्र.

श्रा १   ध १

श्रु ५ तान्यराहावनुसंधेयानि। अपत्यस्य तौ जननामकरणाद् ऊर्ध्वं वर्षत्रयपर्यन्तम् अकृतचूडायाः मृत्यौ सद्यः शौचं। अकृतचूडायां तु कन्यायां सद्यः
शौचं विधाय तदूर्ध्वम् अपत्यत्वेनोक्तेः। ततो वाग्दानपर्यन्तम् अहोरात्रं ॥ अथ मध्यवर्षेऽकृतचूडायाम् अपि मृतायां वाग्दानात् अहोरात्रमेव
अविशेषेण वर्णानाम् अवाक्संस्कारकर्मणः। त्रिरात्रात्तु भवेच्छुद्धिः कन्यास्वह्ना विधीयत इत्यङ्गिरोक्तेः। ऊंत्रिवर्षकन्याह
विषय एव कन्यास्वेकाह इत्यर्थकृतः। याज्ञवल्क्योऽपि अहस्त्वदत्तकन्यासु बालेषु च विशोधनमिति ॥ बालेष्वजातदन्ते
ष्वग्निसंस्कार इति द्विज्ञानेश्वरः। वाग्दानादूर्ध्वं तु विवाहसंस्कारात् प्राक् पतिपक्षे च सप्तमपुरुषपर्यन्तं त्रीण्यहोरात्राणि। स्त्री
णाम् असंस्कृतानां तु त्र्यहाच्छुध्यन्ति बान्धवाः ॥ यथोक्तेनैव कल्पेन शुध्यन्ति तु सनाभय इत्युक्तेः ॥ बान्धवाः पतिसपिण्डाः सनाभ
यः पितृसपिण्डाः यथोक्तकल्प एवेति विज्ञानेश्वरः ॥ एतच्च नाम्न ऊर्ध्वं विवाहात् प्राक् स्वाशौचं त्रिपुरुषमेव। अप्रदत्तानां तु स्त्री
णां त्रिपुरुषी विज्ञायत इति वासिष्ठात् ॥ अत्र सर्वत्र मातापित्रोः पुत्रवत्स्ववदेवाशौचं विशेषाश्रवणादिति केचित् ॥ मनस्तु
रत्ने निर्णयामृते च शङ्खवत्स विशेषमाह ॥ अजातदन्तासु पित्रोरेकरात्रमिति ॥ इदं चानादिष्टं ते शिष्टाः विवाहानन्तरं
विष्णुः। संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं पितृपक्षे तत्प्रसवमरणे चेत् पितृगृहे स्यातां तदैकरात्रं त्रिरात्रं चेति। प्रसव एकरात्रं एम. ५
मरणे त्रिरात्रम् इति मातमेसः। पित्रोर्मरणे विवाहितकन्यायास्त्रीण्यहोरात्राणि अविवाहितायाः कृच्छ्रत्रादीनामिवाशौचमि
त्याहिज्ञेयं। एतच्चाशौचं सर्ववर्णसाधारणं वयोविशेषकृतत्वादिति अथ मरणाशौचं मनुः ॥ दशाहं शावमाशौचं सपि

5

डिंभुविधीयते। जननेप्येवमेव स्यात्त्रिपुराणाच्छुद्धिमिच्छतां। महागुरुविषये तु द्वादशरात्रं वा दशाहमध्ययनं वर्जयेदित्याप डि २
लाघनोक्तं॥ याज्ञवल्क्यः। क्षत्रस्य द्वादशाहानि विशः पंचदशैव तु। त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्द्धं न्यायवर्तिनः। प्रायुक्तं शुश्रू क २
षादिरतः शूद्रः न्यायवर्तीति स्य पक्षः॥ अंगिरास्तु सर्वेषामेव वर्णानां सूतके तथा। दशाहाच्छुद्धिरेतेषामिति शातातपोऽब्र
वीदित्याह॥ अत्र देशाचारतो व्यवस्था॥ इदं च दशाहादिमृताशौचं उपनयनोत्तरं। ततः पूर्वं ग्रहदेहकाचारमृते दावद्धयप्र
हादिति वचनात्। उपनयनकालानीयवस्त्रग्रहोत्तरं मृते ततः शूद्रः स्वाशौचवन्निमित्तं। विप्रस्य सवर्णा सवर्णाश्च पिंडजन्ममृते तेषु राशौ
चमाह हारीतः। दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु॥ षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु॥ हासस्य हीनां तु सा
७ दासी मितृष्यां शुद्धिः॥ कर्मानधिकारस्त्वमात्रं तद्याबांगिरसः। हास्य च सर्ववर्णेषु स्ववर्णास्त्वपोषवेत॥ तद्वर्णास्यमवेक्ष्यैवं हास्य
मासस्तु सूतकमिति प्रतिलोमा धर्महीना इति स्मरणात्तेषामाशौचं किं तु केवलं जनने मरणे च मूलापकर्षणार्थं
शौचमात्रं कवितेषः सद्यःशौचमाह उद्धतेराट् वेशस्त्रेः स्त्रवधमेहृतस्य च॥ सद्यः स्नातिष्ठते यज्ञस्तथाशौचमिति स्मृतं॥ स
द्यःशौचमित्यन्वयः॥ यज्ञोदशाहकर्म एकदिन एव॥ तथा। डिंबाहवनिहतानां च विद्युता पार्थिवेन च। गोब्राह्मणस्य चैवार्थे
यस्य चेच्छति पार्थिवः॥ शस्त्रं विना कलहो डिंबाहवः॥ राजा यं स्वकार्यार्थमिच्छति तस्य सद्यःशौचमित्यर्थः॥ यत्तु यमः। डिंबाश
निहतानां च तथैव प्राणसत्रिणां। नदीप्लावे पदद्वंष्ट्रिभिः सद्यःशौचं विधीयत इति। तत्र नदीग्रहणं जलमात्रोपलक्षणं। त

श्रा

मु. ६ सुप्रायश्चित्ताद्यर्थेषु नानां न प्रमादेनेति शुद्धिविवेके। ब्राह्मणस्त्रियाः परस्परस्पर्शे प्राणायामिनः यत्तु बृहस्पतिना महाहवे वि
युतावराज्ञामो विप्रपालने। सद्यः शौचं हतस्याङ्गस्य हं चाम्नो महर्षय इति अहमुक्तं॥ तन्माण्डुखहतस्य युद्धे गावप्रहारपीड
यायुद्धविरामोत्तरं गाणगाद्य हिर्मृतस्य वा ज्ञेयं॥ इदं च युद्धमृतस्य सद्यः शौचादिकं युद्धोद्देशेन प्रवृत्तस्य ज्ञेयं॥ नायुध्यमानस्य स्त्रेत्त्का
दैः युद्धस्येमयानिष्टत्वात॥ अतस्तन्मृतो यथाक्रममेव॥ राज्ञो जन्ममृतिसु तैः सु विशेषमाह कश्यपः गोदिने तु यद्वा सूर्यनारीणां द
श्यनेऽसः। जननं वा विपत्तिर्वा यस्य अह्नस्तस्य शार्वरी॥ अर्द्धरात्रावधिः कालः सूतकादौ विधीयते॥ रात्रिं कुर्यात्त्रिभागं तु द्वौ भा
गौ पूर्ववत्तु॥ उत्तमोऽशः प्रभाते न युज्यते कालस्तनकोरग्या वेव ... त्रैमतेर्जातिस्सूतके॥ पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावत्
त्राम्युदितो रविरिति॥ अथाचारनोच्यवस्था। नत्राद्यत्रिभागपन्तमेवाद्रियन्ते शिष्टाः हृद्धा शूद्रजस्वलाविषये स्पृश्या
रे शुद्धा मते ... स्नाने न स्त्री रजस्वला॥ दैवे कर्मणि पित्र्ये च पंचमेऽहनि शुध्यति पंचमेऽहनि तिरजोदृष्टिर्वयोजे
तिसुप्रर्थ॥ वयोवस्थाहानिः॥ रजस्वला यादि स्नाता पुनरेव रजस्वला॥ अष्टादशदिनादर्वाग् शुचित्वं न विद्यते। एकोनवि राम. ६
शतेर्वागेकाहं स्यात्ततो द्व्यहं विंशत्यनन्तरं त्र्यहं शुचि त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति॥ रजोदर्शनमारभ्य पुनः सप्तदशदिनाभ्यं
तरे रजोदर्शने स्पर्शविना नास्ति॥ अष्टादशे तु एकाहात् शुद्धिः। एकोनविंशे द्व्यहाद्विंशप्रभृति तु त्र्यहाच्छुद्धिरित्यर्थः॥ यस्या
विंशतिदिनोत्तरमेव बहुधा रजोदर्शनं तद्विषयो यमोक्ते शुचित्वप्रतिषेधः। यस्याः पुनर्युवत्या अष्टादशदिनाद्दर्वागेव ग्रा

निवृत्युपलक्षणं। स्पर्शादिष्वनुपरतेपि रजसि चतुर्थेऽह्नि स्नानेन शुध्यति।५

तुर्येण रजोनिःसरणं तस्मात्त्रिरात्रमेवाशुचित्वमिति मिताक्षरायां ॥ रजस्वलासूतिकयोर्मृतौ विशेषः स्मृत्यन्तरे ॥ पंचभिः
२ग स्नापयित्वा तु गव्यैः प्रेतां रजस्वलां ॥ वस्त्रान्तरावृतां कृत्वा दाहयेद्विधिपूर्वकं ॥ तथा ॥ सूतिकायां मृतायां तु कथं कुर्वन्ति याज्ञि
काः ॥ कुंभे सलिलमादाय पंचगव्यं तथैव च ॥ पुण्यर्ग्भिरभिमंत्र्यापो वाचा शुद्धिं लभेत्ततः । तेन तां स्नापयित्वा तु दाहं कुर्या
द्यथाविधि ॥ पा हि पुण्यपाकु च आपो हिष्ठेति तिस्रः । हिरण्यवर्णाश्चतस्रः पुनन्तु मेति नववर्गोनुवाकः । यं देति यद्वद्दूरं कमि
ति ॥ गर्भिणीमरणेपि स्मृत्यन्तरे विशेषः । यस्या गर्भवती नारी सशल्यैव मृता भवेत् ॥ उदरं भित्त्वा ततः शल्यं निर्हरेद्यदि जी
वति । आतुरशुद्धिमाह पराशरः ॥ आतुरे स्नान उत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः ॥ स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुध्येत्स आतुरः । उशना स्नाता ६
ना ॥ ज्वराभिभूता या नारी रजसा च परिप्लुता ॥ कथं तस्या भवेच्छौचं शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा । चतुर्थेहनि संप्राप्ते स्पृशेदन्या तु तां
स्त्रियं ॥ सा सचैलावगाह्यापः स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृशेत् ॥ दश द्वादशकृत्वो वा आचामेच्च पुनः पुनः । अन्ते च वाससां
त्यागस्ततः शुद्धा भवेत्तु सा ॥ दद्याच्छक्त्या ततो दानं पुण्याहेन विशुध्यतीति वैधर्म्यतो विशेषः दक्षः शौचस्नाने तु शुद्धः श
नाख्यातमिषक्रियः ॥ अस्नानेनाप्यते यस्माद्यथ नश्यन्ति तु मितः ॥ तस्मात्त्रिरात्रमाशौचं द्वितीयेऽस्थिसंचयः ॥ तृतीये
तृह्नकं दत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेदिति आहितानि वेध मृतो दहनादेव हमेव साधारणं ॥ शुद्धिविवेके तु वेणाग्निवेश्याभ्यां तस्य शौ
चमुक्तं न तच्च किंचिदसाधारणं मूलं ॥ चंडालादिभ्यो मरणे शौचादि निषेधमंगिराः । चंडालादुदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युता न

सु॰ ८

जात दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च मरणं पापकर्मणां । उदकं पिंडदानं च प्रेतेभ्यो यत्र दीयते ॥ नोपतिष्ठति तत्सर्वमंतरिक्षे विनश्यतीति
एतच्चात्मघातोद्देशकस्य व्यापारे सति ॥ प्रायो नाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बंधनप्रपतनैः स्वेच्छतामिति गौतमोक्तेः ॥ प्रा
यो महाप्रस्थान ॥ हतानान्नृपगोविप्रैरन्वक्षं वा त्मघातिनामिति याज्ञवल्क्योक्तेश्च ॥ न देहपतितपश्चिमत्तं नरो ॥ गंगाया
प्रक्षिपेद्देहं सरित्सन्या सुवा न न इति । अथात्राहे तु पितामरायां ॥ वैमानं प्रक्षिपेद्युरत्याग्निं च ब्रतुप्यथे ॥ पात्रा
गिव्हदहेद्योयज्ञमानेष्टथाम्रगे । वृथात्मघातेन । तथा ॥ महापातकसंयुक्तो दैवात्स्यादग्निमान्यदि । पुत्रस्तामालये दग्नी
न युक्तश्चाहोषसंज्ञयात् ॥ प्रायश्चित्तं न कुर्याद्यः कुर्वन्वा म्रियते यदि ॥ गृह्यं निर्वापयेच्छ्रौतमस्याप्त परिछदमिति आ
त्मघाते प्रायश्चित्तं निगमे ॥ आत्मघातकशुध्यर्थं चरेच्चांद्रायणद्वयं ॥ तप्तकृच्छ्रं च तत्र च त्रिंशत्कृच्छ्राणि वा चरेदिति । आ
त्मघातिदाहादौ प्रायश्चित्तमितांगिरायां ॥ कृताग्निसंस्कारकदानं स्पर्शनं च वहनं कथा ॥ रज्जुच्छेदाश्रुपातेन तप्तकृच्छ्रेण शुध्य
तीति ॥ यद्यपि मिताक्षरायां स्पर्शमात्रे चैकरात्रोपोषणमिति तत्तु कृच्छ्राशक्तो काष्ठघंतरितस्पर्शे विज्ञेयं ॥ तत्र कृच्छ्रो
तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिबेत् ॥ एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृत इति ॥ संवत्सरोर्ध्वं भगवादिहतानामपि
दाहादिकार्यमेव ॥ गोब्राह्मणहतानां च पतितानां तथैव च ॥ ऊर्ध्वं संवत्सरात्कार्यं सर्वमेवौर्ध्वदेहिकमिति षट्त्रिंशन्मतात्
नारायणबलिं कृत्वा तत्तद्देव कार्यं ॥ सर्वेषां संवत्सरात्कुर्याद्दहनादि यथोदितं ॥ कृत्वा नारायणबलिं श्रविमेत्नाच्च दायुष

इति स्मृतेः नारायणबलिः कार्यो लोकगर्हाभयान्नरैः। तथा तेषां भवेच्छौचं नान्यथेत्यब्रवीद्यमः इति छागलेयोक्तेः विष्णुं समभ्यर्च्य देवं यमं
वैवस्वतं तथा। एकादश्यां वस्त्रं कार्यः पंचम्यां श्रवणेन वा। तथा स्मृत्यन्तरे तत्र श्राद्धं कार्यो नारायणो बलिः। दश पिंडान् घृताभ्यक्तान् दर्भे
षु मधुसंयुतान्। तिलमिश्रान् प्रदद्याद्वै संयुतो दक्षिणामुखः इति। अथ शौनकस्मरणसारानुसारि प्रयोगः। शुक्लैकादश्यां पंचम्यां
श्रवणेन वा तिथ्यादि स्मृत्वा अमुकस्य अमुकशर्मणः प्रेतत्वविमुक्तिद्वारा श्रीविष्णुप्रीत्यर्थं नारायणबलिं करिष्ये इति संकल्प्य पंच कलशान् स्थाप
लान् व्रीहिपुंजेषु वर्णायं सर्वौषध्यादि सह वीजपत्रवस्त्रयुतान् फलपुष्पवस्त्रालंकृतान् वस्त्रवेष्टितान् संस्थाप्य तेषामुपरि ताम्रादिपात्रे
षु ब्रह्मविष्णुशिवान् वैवस्वतं यमं च प्रेतं च पूजयेत्। तत्र क्रमान्मंत्राः। हिरण्यगर्भः। पुरुषसूक्तं॥ कद्रुद्राय॥ यमाय सोमं॥ तत्पुरुषाय नमो प्रेताजयता·६
नं वै प्रेतनाम॥ ततो दक्षिणोत्तरमार्गेण प्रतिष्ठापना। इह नारायणदेवस्य दक्षिणभागे कृत्वा पुरुषसूक्तेन अभ्यर्च्य षोडशाहुतीः कृत्वा
स्विष्टकृद्धोमं समाप्य कलशसमीपे अमुकगोत्रायामुकशर्मणे प्रेताय विष्णुरूपिणे अयं पिंड उपतिष्ठताम् इति मधुघृततिलयु
तान् दश पिंडान् प्राचीनावीती दक्षिणाग्रकुशेषु दद्यात् प्रथममिति सूक्तेनानुमंत्रणं स्तोहकेन कुशोदकेनाह्वानम् अर्घ्यप्रवाहणं
तं कृत्वा नद्यां प्रक्षिप्य अमुकशर्मन् अमुकगोत्र विष्णुरूपी तृप्यस्वेति पुरुषसूक्तस्य प्रत्यृचं मंत्रेणोच्चारयन् षोडशवारं प्रेतं संतर्प्य ब्रह्म
विष्णुमहादेवायमवैवस्वतकिंकराः बलिं गृह्णीत अर्चयेत् प्रेतस्य वरं भागं तिमिति ब्रह्मा होता न प्रार्थयेत् तेभ्यः पुरुषाहारमित्य
त्र बलिहरणार्थमित्येवं त्रिविधकल्पनं शाकामधुनि निवेद्य यदा हिमकर्तव्यं श्राद्धार्थं पंचविधानां मंत्रराज्ञे सागरगोनाति

श्रु· वाद्यपरदिने मध्याह्ने ब्राह्मणान् संपूज्य तिथ्यादि संकीर्त्य अमुकशर्मणोऽमुकगोत्रस्योर्ध्वदैहिके संप्रदानत्वयोग्यतासिद्धये पंचके
८ दिष्टश्राद्धानि तंत्रेणाहं करिष्य इति संकल्प्य श्राद्धानि कुर्यात्। तत्र देवताश्चादय एव ब्रह्मादीनां स्थापितदानादि पूर्ववत्॥ प्रेत
विप्रायाधिकारहीना॥ सूर्यादिरत्नादिकाश्च तद्वत्स्थाने कुशतिलजलसमायुतं शंखधारेति विशेषः। ततस्ते विप्राः पवित्रहस्ताः
अमुकशर्मणोऽमुकगोत्राय प्रेताय विष्णुरूपिणे इदं तिलोदकमुपतिष्ठतामिति प्रत्येकं दद्युः॥ यजमानः स्नात्वा युड शाक
रायाय समादिष्टं तं स्वजनयुतो भुंजीतेति नारायणबलिप्रयोगः॥ मरणोद्देशेन सर्पसमीपगमनादिना सर्पेण हतेऽनु वर्ष पर्यं
तं प्रतिपंचम्यां नागं संपूज्य वर्षान्ते नारायणबलिं कृत्वा सौवर्णं नागं गां च विप्राय दत्वा सर्वमौर्ध्वदैहिकं कुर्यात्। तथा च व्यासः। सुरा
१ मा कल्पवध्यानाः सुवर्णेन भारनिष्पन्नं नागं कृत्वा तथैव गां व्यासाय विधिवद्दत्वापि तौ परमानवाद भारनिष्पन्नमिति वापाठः॥ भारः
पलसहस्रद्वयं। तुलाद्विगुणं पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुले तिकोशात्॥ एतन्नागवेषादि तार्थं विधिः। शमादृष्टानां तु वाहदा
परां तत्र कृत्यं दर्पः। तस्य विष्णुस्मरणेन वायसादि प्रायश्चित्तं कृत्वा स एव दाहादिकार्यं॥ तथा वा हारीतः॥ अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियेता राम·
न्युदकादिभिः। तस्याशौचं विधातव्यं कर्तव्या चोदकक्रियेति॥ पुराणे॥ असाध्यव्याधिना युक्तः स्वव्यापारासमः अक्षमः। प्रविश ८
न्यनलं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा। अगाधतोयराशिं वा भृगोः पतनमेव वा। गच्छेन्महापथं वापि तुषारगिरिमादरात्॥ प्रयाग
१८ वटशाखाया देहत्यागं रोति वा॥ स्वयं देहविनाशस्य काले महामतिः॥ उत्तमानाप्नुयाल्लोकान्नात्मघाती भवेत्क्वचित्। महापाप

र्द्ध्वपातस्वर्गो दिव्यान् भोगान् समश्नुते। एतेषामधिकारोऽस्ति सर्वेषां सवर्णानां तु षु नराणामथ नारीणां सर्ववर्णेषु सर्वदेति॥ ऊर्ध्वो-
च्छिष्टो हि मरणे पराशरः॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टेऽन्यधोच्छिष्टे तदिदे मृतिर्यदि। कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत अशौचमरणेऽपि चेति। तथा। अधोच्छि-
ष्टो ह्यधोच्छिष्टो भयोच्छिष्टे तथैव च॥ अस्पृश्यस्पर्शमरणे खड्गादौ मरणेऽपि च। श्वानकेश्यादिसंस्पर्शे कृमिकीटादिवेपि वा। एतद्दो-
षानुसारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत्। कृच्छ्रं त्रिषष्टिपर्यन्तं वदन्त्याचार्यास्तथापि वेति। अत्र दोषानुसारेण प्रायश्चित्ताचरणमक-
र्त्तव्यं॥ अस्मादीनि मरणे स्मृत्यन्तरे विशेषः। येषां कुले ब्रह्मचारी निधनं प्राप्नुयाद्यदि॥ तत्कुलं शुद्धिमाप्नोति मातृपितृगणैस्सह याव-
दहनं प्राप्नुयाद्देहो ह्यच्छिद्रमेनवरं नवमे तु। तस्यापि तत्स्वर्गे स्वर्गतिमिच्छन्महीयसी॥ विधानं संविधायाशु ऊर्ध्वदेहिकमाच-
रेत्। मृतस्य प्रियमाणस्य षट् कृष्णं तमाहिषोत्तरं। त्रिंशज्जो ब्रह्मचारिस्मोरस्यौ कौपीनकात्रवारं हस्तमात्रो कर्णमात्रा दण्डपात्रको-
ष्ठाजिनानि च॥ पादुकाछत्रमाल्यानि भोपवीतं इनमेव च। मतिपवालमाला च ब्रह्मसूत्राणि वार्पयेत्। मन्त्रैस्तैस्तैर्लिङ्गके-
श्च वस्त्रसापुष्पमिश्रयेत्॥ अभावे व्रतिनां इज्या गृहस्थाः साधवः शुभाः॥ एवं कृते विधाने तु विघ्नस्तस्य न जायत इति। स्नात-
कमरणे वाप्याश्च नैको ब्रह्मचारी च निधनं प्राप्नुयाद्यदि। संयोज्य वार्कविधिना संयोज्यैनं तोपरस्परत्रिमिति। कश्चिन्मरणे यमः॥
मृतस्य कच्छिनो देहं निखनेत् भूमिषु वा समवितयं पञ्चाद्धन्याभ्यं अग्रतः देहे तत्। न गंगासवनं कार्यं ब्रिह्ने ये विधि रुच्यते॥
षडङ्गव्रतमखेवेनविधिनास्यं कृतं चरेत्। ततोच्छिष्टं स्वयं तेस्यवाग्नि तस्यगंगायां प्रक्षिपेत् सुधीः। मासिमासि ततः कुर्यान्मासि-

शु ९ श्राद्धानि पार्वणानि संकल्पविधिना केचिदिच्छंति मनीषिणः ॥ इति पृथ्वीचंद्रोदये गालवः । दिवा वा यदि वा रात्रौ शवस्तिष्ठति
कस्यचित् । तावत्पर्युषितमित्याहुर्दहनेन समाकागतिः । पंचगव्येन संस्नाप्य प्रक्षाल्यापस्तेन त्रयं स्वेतत् ॥ प्रेतं तस्य तदहारिणः प्रेतक्रियाकराणां
शंखः ॥ प्रेतस्पर्शे स्नानं कार्यम् ॥ अत्र स्नानं बाधनहारकः । स्वल्पानां मद्यपेयानां तद्वन् प्रयतश्चैत अत्र मृते निकटवर्त्तिना ॥ मनुः ॥ न
विप्रं स्वेषु तिष्ठत्सु मृतं शूद्रेण हारयेत् ॥ अस्वर्ग्या ह्याहुतिः सा स्याच्छूद्रसंपर्कदूषिता ॥ निर्हरणे शौचमाह मनुः । असपिंडं द्वि
जं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बंधुवत् । विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बांधवान् ॥ यद्यन्नमत्ति तेषां तु दशाहेनैव शुध्यति ॥ अन्नमदन्न म
हैव न चेत्तस्मिन् गृहे वसेत् ॥ तदहर्वासिनस्तत्र मत्वाहतो निर्हृतवक्ष्यमाणं तदहर्वासिनस्तत्राशिनोपितस्य दशाहः ।
अतदहर्वासिनस्तत्र मोजिन ब्रूत स्याहोरात्रमिति माशयः । बंधुवदित्यनेन धनग्रहणोपाधिना सवर्णशवनिर्हरणे दश
हाद्याशौचमिति निबंधकृतः ॥ ग्रामांतरवासिनो निर्हृतवतः सद्यो तिः ॥ प्रेतस्पर्शिनो ग्रामं न प्रविशेयुरानक्षत्रदर्शनाद्
रात्रौ चेदादित्यस्येति पारस्करसूत्रे । ... निर्हरणे तत्र हुकाशौचं गौतमोक्तं ॥ अनाथनिर्हरणे पराशरः ॥ अनाथं ब्राह्म
णं प्रेतं ये वहंति द्विजातयः । पदे पदे यज्ञफलमानुपूर्व्याल्लभंति ते ॥ न तेषामशुभं किंचित् पापं वा शुभकर्मणां । जलावगाह रा म.
नात्तेषां सद्यः शौचं विधीयते । संन्यासिनो मृतौ नाशौचं नास्तीति स्मृत्यर्थसारे । न शावं स्याद् ब्रह्मचारिसंन्यासिनां मृताशौचं नास्ति ९
तिते त्रैवा ॥ ब्रह्मचारिविषये योगी ॥ आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती । सकटान्नं च नाश्नीयान्न च तैः सह संविशेत् ॥

कटस्याशौचिन्तापाद्यार्थः तदत्र माशौच्यत्वं स्पृष्ट्वादिति हन्यनिर्हरणे व्रतभङ्गः हीनानुगमने आशौचं मास्त्विप्रो ज्ञवल्लभः । ब्राह्मणो
नानुगं तच्छेभस्मृ होना क्षिः क्वचित्तस्यानुगम्यं मसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुचिः ॥ क्षत्रियो विप्र मित्रः स्वाव्यवहितहीनवर्णानु
याने तु ब्राह्मणस्य हैर्वमिश्रोऽक्रमहोरात्रं स्नातं मरणानुव्रजने पक्षिणी । द्विवर्णाबुभयतः प्राणोदकवय स्वारात्रेण मासात्रिःपक्षिणी ॥ अ
नरत्वेवशरारा । ब्रेती भूतवधः शूद्रं ज्ञात्वा गोज्ञानदुर्बलः । अनुगच्छेन्नीयमानं स त्रिरात्रेण शुध्यति ॥ त्रिरात्रे तु ततः शौचे निर्ह
गत्वा समुद्रगां ॥ प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यतीति योगी । सद्यःपृथ्व्यपेतस्नेहा हि स्नाप्यतार्थवित ॥ उपेतउपनीतः ।
आहिताग्न्याहिताग्निहारपाक्रियया ॥ लौकिकाग्निना । अपि दिशेषं निषेधति देवलः वेदानाम्यिरमेध्याग्निः स्मृतिका
ग्निश्चकर्हिविता पतितानामि श्रिमाग्निषु न शिष्टयहाणो वितादिति । यमः । यथास्मानयति भूहोग्निं तणकाष्ठहवींषि च प्रति
नाहिमदात स्पृसवाधर्मेण लिप्यते । अनाहिताग्नेर्वह्निना ॥ आहिताग्नेस्तु श्रौताग्निभिरिति । तत्रापि स्वगृह्योक्तविधिनेवा
कात्यायनः । आहिताग्नेस्तु होतारक्त्रोपातानास्मोत्र ब्राह्मणस्य स्मान्स्य मधिना नोपि स्वहृदयं ज्ञायंताउतः ॥ असौ स्वर्गाय लोकाय लोका
य स्वाहेति । अस्मावित्यत्र प्रेतनामप्रथमान्तं देत ॥ प्रवेताः ॥ स्नानं प्रेत स्पृश्य द्वाद्येर्वस्त्रादिभिः पूजनं ततः नग्न देहं दहेन्नैव किंचि
द्देयं परिस्पृसेत । किंचिद्देयं शवस्य द्वौ कुर्देशादिषु मशाने उद्धिवेद्धितिमित्वाह्वरायां स्मृत्यंतरे ॥ राज्ञो वा रात्रिशेषे वा ग्निं
तेन शूद्रजातयः दाहं कृत्वा यथान्यायं द्वौ पिण्डौ निर्वपेत्सुतः । परस्मिन्नाद्यद्विती योदावयवपिण्डौ निर्वपेदिति केचित् । रात्रा

श्रु. १०

10

वैवैकोविषमापिंडोविषमश्राद्धायश्रापरएवंद्वाविति परे स्मृतिसंग्रहेपि।गौहृग्धा त्वपिंडांतं कृत्वावपनवर्जितं वपन
नेष्यते रात्रौ श्वस्तनावपनक्रिया। संध्यायां वा तथा रात्रौ दाहः स्यादिप्यारिजातो दाहकृत निषेधकनिगमवचनं तद्दिनमृत
स्यनमध्यादौ दाहादिकमित्येवंपरं॥ दाहानंतरं याज्ञवल्क्यः॥ सप्तमाद्दशमाद्वापि ज्ञातयोभ्युपयंत्यपः। अपनः शोशुचदघ
मनेन पितृदिङ्मुखाः॥ सप्तमाद्दशमाद्वा दिनादर्वाक्। अपनइति मंत्रेण पृथक् सकृज्जलपंचकं सप्तमन्वमेशुष्ठेतस्य
नामगोत्रे उच्चार्य दक्षिणामुखैर्दत्तोदकं रक्षुरिति विज्ञानेश्वरः। युक्तं तु स्नानमेव मंत्रोगमिति। अपनः शोशुचदघमिति दक्षिणा
भिमुखा मज्जनं विधेतायोदकं सकृत् तत्प्रसिंचंति अंजलिना सकृत्प्रेतोदकमिति पारस्करोक्तेः॥ प्रतिदिनं मज्जलि तिलवृद्धिरपि
ज्ञेया॥ अत्र दक्षिणाभिमुखा ब्राह्मणाः स्नात्वोदकं कुर्युरिति ब्राह्मणस्य राजन्यवैश्ययोरिति प्रचेतसाविशेषउक्तः॥ अत्र विप्रस्य शाज
न्ययः स्त्रिपेद्वादश वैश्यपंचदश शूद्रे विंशादि तिसप्तमोक्तो विशेषो नु संधातव्यः॥ एतच्चोदकदानं मातापितृमातामहाचार्य
प्रेतो नित्यं॥ भागिनेयादीनामनित्यं तथा च याज्ञवल्क्यः॥ एवं मातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया॥ कामोदकं सखिप्र
त्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजां। ज्ञातिनेमत्पापिकृतं विनिषेधस्ते नैवोक्तः॥ न ब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथा॥ पतितानां
पुत्रस्तु न द्विजातिकर्माधिकारः॥ ब्रह्मचारिणामुदकदानादिनिषेधो मातापित्राद्यव्यतिरिक्तविषय इत्युक्तं प्राक्॥ आ
शौचिनिषमानाह याज्ञवल्क्यः॥ क्रीतलब्धाशनाभूमौ शयीरंस्ते पृथक्पृथक्॥ पिंडयज्ञावृता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयं॥ एम १०

जलपूर्णे कांस्यमाकाशे ह्याप्यस्तीर्खं मन्त्रमये आकाशे शिक्यारौ इत्यस्य द्वयनिधान सामर्थ्याद्द्वयोः रा एव द्वयोर्भेदेन निधानं तत्र
नात्र स्काष्टातिमंत्र सूत्रे तेदं विधेयं त्वइति विज्ञानेश्वरादयः ॥ हारीतः स्कन्दे ॥ मन्त्रमय इति पात्रैकवचन सामर्थ्यात् एकमात्र
स्कन्हीतिमंत्रे लोक ग्रामय निधानं मन्यते ॥ गारुडे दुग्धाने धानं त्र्यहं मुक्ते ॥ अपक्के मन्त्रमये पात्रे दुग्धं दद्याद्दिनत्रयमिति ।
मात्स्ये । तस्मात्तेन पुरः प्रेतो ह्याद्दशाहं निनीयते एकोद्दिष्टक्रकल्लु त्र्यब्दाद्दशाहं सपश्यति । तस्मान्निक्षेपयमाकाशे दशरात्रं पय
स्तथा । सर्वतापोपशांत्यर्थं अध्वश्रमविनाशनमिति । विष्णुर्धर्मे वस्त्राशौच दिनानि तोयं क्षिपेदुदानमाह । यावदाशौचं
तावत्प्रेतायोदकं पिंडं च दद्युरिति । पारस्करः ॥ प्रेतेभ्यः सर्ववर्णेभ्यः पिंडान्दद्युर्दशावत ॥ मरीचिः तः । प्रेतपिंडं बहिर्दद्या
द्दर्भमंत्रविवर्जितं ॥ प्रागुदीच्यांवरुज्जे तास्तातः पृपतमानस्त ॥ दर्भवर्जितयमन्त्रुपनीत । विषयं । असंस्कृतानां भूमौ पिंडं
दद्यात संस्कृतानां कुशेष्विति षष्ठे तोयं च मात पाषाणो वादेयाः ॥ मूमौमाल्यं पिंडं पानीयं च पल्लवे वा दद्युरितिशंखोक्तेः ।
शातातपः । दिवसे दिवसे देयः पिंड एवक्रमेण तु ॥ सघशौचे ... सर्वे विपिगु गपत्रथा ॥ आशौचस्यक्रासेपि पिंडान्दद्या
द्शेषंत वितानाशौचे पारस्करः ॥ प्रथमे दिवसे देयास्त्रयः पिंडाः समाहितैः ॥ द्वितीये ... सर्वेपि । नव श्राद्धे ... ग
वा ... समाचरेत । आशौचं ... सघो भवेत्त च कथवन । यथा ... लेन वश्राद्ध मिति ... । ...
२ ... पनं तया । ... ॥ एकाद्दिका ... ॥ ... शौचं द्वितीये ... छिसंव ... २

स्मृ· ११ दिपक्षत्रकृयदिकादशेऽहनीति। परिशिष्टे। असगोत्रः सगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान्। प्रथमेऽहनि यो दद्यात् स दशाहं स
मापयेत्॥ पुनः कुलः। शालिना सक्तुभिर्वापि शाकेनाप्यप निर्वपेत्॥ प्रथमेऽहनि यद्दद्यात् तद्देयं सा दशाह्निकं। विष्णोत्तरे॥
गृहद्वारे श्मशाने च तीर्थे देवगृहे तथा॥ यत्राद्योदीयते पिंडस्तत्र सर्वं समापयेत्॥ निगमे॥ एकस्तोयांजलिस्त्वेवं पात्रमे
कं च दीयते॥ द्वितीये द्वौ तृतीये त्रीश्चतुर्थे चतुरस्तथा॥ पंचमे पंच षष्ठे षट् सप्तमे सप्त एव हि अष्टमेऽष्टौ च नवमे नवैव द
शमे दश। येनस्युः पंचपंचाशत्तोयस्यांजलयः क्रमात्॥ तोयपात्राणि तावंति संयुक्तानि तिलादिभिः पंचभिः पंचभिस्त्वे
तिपात्रैरंजलिभिस्तथा॥ एकादशेऽह्नि क्रियते शास्त्रदर्शनादिति॥ पिंडपुराणे॥ तिलाः ब्रीहिस्तथा तोयं धूपदीपं तथा
बलिः॥ मधुसर्पिः समायुक्तं पिंडमाद्यमनामिका इति॥ तथा॥ पुष्पैः तु धूपैः यथाक्षयैस्तोयैश्च शीतलैः। ऊर्णास्तु मयैः श्वेतैर्वा
सोभिः पिंडमर्चयेदिति। स्कांदे नरेषि भस्मौ पिंडश्चदाने वकर्षेद्दू नाविधानत इति॥ कुर्यात् प्रादेशमात्रं दर्भास्तवरं गु
लविस्तारान्तावद्वेव निम्ना गर्त्तस्वरूपा। अस्थिसंचयने सवर्णैः। प्रथमेऽह्नि तृतीये वा सप्तमे नवमे तथा॥ अस्थिसंचयनं
कार्यं दिने तद्गोत्रजैः सह। कृते ह्नि द्वितीये पुनः॥ विष्णुदेवेन च त वर्णास्व मोऽस्थिसंचयनं कुर्यात्तेषां च गंगाम्भसि क्षेपः धम·
ति प्रक्षेपो यथा॥ पट्टवस्त्रे कौशेयमाजिने शुभे नवत्वकं वस्तशाद्या वटाजिने रक्षितपर्युपरि संवेष्ट्य पंचगव्येन स्नात्वा ११
त्वमास्थि दिशास्त्राणा निष्ठत्वा क्षौमि पलाशपत्रपुटे संस्थाप्य पुनर्मधुघृततिलहेमशाकलैः सह मृत्पिंडे निधाय के

तावत्सवर्षो नाभिमात्रे जले मृत तेनामगोत्राद्युच्चार्य पूर्वकं सक्तुप्राश पूर्वकं च प्रक्षिप्य रजतं ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ एवं गंगायां त
तत्ते पे स्वर्गः प्रयागे तु मुक्तिरपा तिफलं ॥ वचन विषये देवलः । दशमेऽहनि प्राप्ते तस्याभावे द्विर्भवेत् ॥ तत्र माज्ञानिवा
सात्मिके शशमश्च नस्वानि तु ॥ वचनाद्विदशम पिंडदानोत्तरं ॥ समाप्य दशमे पिंडं यथाशास्त्रमुदाहृतमिति निब्रह्मपुराणात् ॥ सोमा
कर्मेद्वारमलिप्तु च कृत्वा त्वा गंगायां मस्थि प्रक्षेपनं कुर्यादिति विष्णुलालसेतो तथा अस्थि क्षेपं गयाश्राद्धं च ब्राह्मं चापरपक्षिकं ॥
प्रथमेऽह्नेन कुर्वीत कृतेपि तु सपिंडने यदि नस्यात्सपिंडनमिति विष्णुवित्याव्यः ॥ अस्थि क्षेपं गयाश्राद्धं वापरपक्षिकं । प्रथमेऽह्नि पिकु
र्वीत यदि स्यादधिकमास तु तदिति ॥ दर्शश्राद्धं गयाश्राद्धं इति क्षवित्याद्यः । अत्र पूर्वश्लोको देशपसमर्पकं ॥ मलिम्लुकमो गितयाद्यामा
सान्नूषते ॥ अतः पुतेनाद्याह्नेकार्यं नान्येन सपत्न्यन्तरे । पिाक्षिता योक्षिपकर्तव्यं औरकर्म प्रथतन तः एतौ येप वमेवापि षष्ठमेवा
प्रहातदन्ति ॥ हे कादशाहिकश्राद्धप्रदाना दर्वागि मर्थः आपत्स्वपि ॥ अनुभा विना च पस्थिापनमिति ॥ अत्र नुभाविनः कनिष्ठाः
सर्वे सपिंडाः पुत्रा एवेति मितान्वराधा ॥ अनुपनीत पुत्र पत्नी दौहित्राधिकारमाक्रान्ता ध्वनः ॥ असंस्कृते न पत्न्या च द्यग्निहीनं सम
न्त्रकं ॥ कर्तव्यमित रत्सर्वं कारयेदन्यमेवहि कृतचौलस्त तावद्वर्षीन्द्र रं सर्वमौर्ध्वदैहिकं कुर्यात ॥ अनुलेपे तो पिकुर्वीत मं
त्रवत्से त्समेधिकं यद्यसौ हत्न चूडः स्याद् द्विवर्षात्रिवत्सर इति सुमंदुके ॥ अत्र विशेषताइयम पिविर्वज्जित विधेयकत्वी
ननात्र सपिंडाः प्रपितामहांतरे स्थाने चाहि पथे नीते च िता याशवहस्तके ॥ श्मशानवासिभूतेभ्यः पंचमं ग्रीतिवेशपकं षष्ठः संचय

श्रु. नेप्रोक्तोदशपिंडादशाह्निकाः॥ श्राद्धयोगइशाकंचैतेनतप्रथमंप रिकीर्तितमिति॥ प्रातिवेशपकोद्दारादिशस्थः। कर्मषरीपेयि।उ
१२ क्रांतोद्दारदेशेवविश्रांतोशवहस्तके॥ तंवैसंचयमेवापि षट्सुपिंडाप्रनिर्वपेदिति॥ तंवह्निना। ऊशमुष्टिरिमते॥ ब्रह्मछर
ता॥ किंत्रोवास्पर्धदेहोवाप्रापदेमर्ह्निनेपिवा॥ आमुत्पादयेत्तेषांपिंडुदानेदेशाह्निकैः आतिवाह्निकदेहस्तुप्रेतसमन्वितः॥
नहिमोक्षमवाप्नोतिपिंडांस्तत्रैवसोश्नुते॥ आतिवाह्निकदेहः प्रेतशरीरं॥ कृतेसपिंडीकरणेततः संवत्सरात्परां प्रेतदेहंसमुत्सृज्य
भोगदेहंप्रपद्यते॥ शिरस्त्वाद्येनपिंडेनप्रेतस्यक्रियतेतथा द्वितीयेनतुकर्णाक्षिनासिकास्तुसमासतः॥ गलांसभुजवक्षांसि
तृतीयेनतथाक्रमात्॥ चतुर्थेनतुपिंडेननाभिलिंगगुदानिच॥ ऊरूजंघेतथापादौपंचमेनतुसर्वदा सर्वमर्माणिषष्ठेनस
प्तमेनतुनाडयः। दंतलोमाद्यष्टमेनवीर्यंतुनवमेनहि पर्ययः॥ जायतेनवमेनतुसर्वदा। सर्वमर्माणिषष्ठेदशमेनतथाक्रमा
दिति बृहद्वसिष्ठः॥ अलब्धौतुनवश्राद्धप्रेतत्वान्नविमुच्यते। अर्वाक्दुद्वादशाहस्यलब्धानरातिइदृश्यतमिति। आंगिराः प्रथ
मेह्नितृतीयेह्निपंचमेसप्तमेतथा। नवमेकादशेचैवनवश्राद्धंतदुच्यते। नागरखंडे॥ श्रीणिमंचयनस्यार्थंत्तानिवेश्म राम
सुसंचयनं यत्रस्थानेनवैनाम्नस्तत्रश्राद्धंप्रकल्पयेत॥ एकोद्दिष्टंततोमार्गेविश्रामोयत्रकारितः॥ ततःसंचयनस्थानेतृ ११
तीयश्राद्धमुच्यते॥ पंचमेसप्तमेतद्वदष्टमेनवमेतथा॥ स्थापमेकादशेचैवनवश्राद्धानितानिवैतिनवसंख्याक्रमेणुक्ता
नि भविष्यत्पुराणे॥ नवश्राद्धविशारदानवश्राद्धान्यनुक्रमात॥ आद्यंतयोर्वर्णयोस्तुपडितादुमहर्षयइति॥ वद्धचप

तिशिष्टे। अनुदकमर्घ्यं चगंधमाल्यविवर्जितं॥ नवश्राद्धममंत्रं चपिंडोदकविवर्जितं। अनुदकमर्घ्यरहितं। पिंडोदकंप्रतस्व
नेऽजनोदकं॥ शातातपः। मृतकेऽहतकेशात्रिहिताय मृतकं प्रति पिंडदानं कर्त्तव्यं ब्रूपो। त्समंतिथैवका आस्त्रे प्रेतपिंडेह
मध्येवेऽजनंतं भवेत तथैवाशौच पिंडान्कशेषाद्दद्याद्यथाविधीति॥ यत्तु स्मृत्यंतरे पिनहन्यात्तनकं कमेकाहशौका दृशा
चमंतराद्दशोपिहिस्या। सर्ववर्णिनां। समाप्तिर्भवेत तत्र स्पष्टं कृहिकं॥ शुद्धोवाथ द्विजाशुद्धः कुर्याद्देवा विवास्यत्रिति॥ तन्मू
लंमृग्यं॥ दशाहमध्ये दर्शपाते कृष्णपक्षे गः। आशौचमंतराद्दशोपिहिस्या। सर्ववर्णिनां॥ समाप्तिश्चेत तत्र स्पष्टं कुर्यादिहिसाह
गौतमः। भविष्यत्पुराणेपि। अवश्यमाशौचतंत्रं स्कंदपदे दर्शे उपपद्यते॥ समाप्यते दशाहके पिंडान्स्नानमात्रं समाचरेत॥ आशौच
समाप्तिपर्यंतं प्रत्यहं स्नानमाचरेदित्यर्थः पैठीनसिरपि। आद्यैर्दशैव कर्त्तव्याः प्रेतपिंडोदकं पिंडानस्नानमात्रं समाचरे
त्॥ आशौचसमाप्तिपर्यंतं प्रत्यहं स्नानमाचरेदित्यर्थः। पैठीनसिरपि॥ आद्येऽह्न्येव कर्त्तव्याः प्रेतपिंडोदकक्रियाः॥ द्वि
तीयेऽह्नि तु कुर्वीत पुनः शावंसमस्तं तु तं॥ मातापितृविषये तु गालवः॥ पित्रोराशौचमध्येपि यदि दर्शः समापतेत्॥ ते४
तावन्नैवोत्तरं तंत्रं पर्यवस्येदहन्यपरमिति॥ यत्तु गौतमः अंतर्दशाहे दर्शे तेन तत्सर्वं समापयेत॥ पित्रोस्तु यावदाशौचं +
दद्यात्पिंडजलांजलीनिति तत्र हारीतः शिष्टैरिति पितामहचरणाः कालादर्शोप्येवं। यत्तु महत्गौतमः यमो रम्भउत्र
पर गालवं तत्तो रसपरमिति। तत्रावैपरीत्यस्थापितं भवेन विनिगमनाविरहतादवस्थ्यात॥ मत्स्यपुराणे दशाहांत्

विषर

श्रु
१३

यद्यपि सएवमाधवनि तोयाम्हतकारौ सगात्वमनौ रपद्विषय माद्दतः ॥ तद्विनामानाभावात् ॥ अहमध्येआपहितश्च
त्वंचतश्चावेगोत्तमीयस्यापद्विषयनयावैपरीत्यस्यापिप्रुववतेनविनिगमनाविरहता द्व्यख्यानं ॥ मत्स्यपुराणे ॥ दशा
हानंतरंपुत्रोवृषोत्सर्गस्यपूर्वकं ॥ आरभ्यैन शुचिर्भूत्वाश्राद्धमेकादशेऽहनि । वृषोत्सर्गं च कृत्वैव सर्वथः ॥ वृषोत्सर्गप्रयोगस्तत्र
हसूत्रवृत्त्युक्तः स्त्रीविषये प्रतिष्ठत्वतो नारीभर्तुरग्रेमृतायदि ॥ वृषोत्सर्गं न कुर्वीत गां तदद्यात्पयस्विनीमिति विशेषः । वृषो
त्सर्गेऽपि पूर्वंविष्णुतर्पणमुक्तं गारुडे । पूर्ववत्तर्पणं कार्यं मंत्रैः पौराणवैदिकैः ॥ सर्वेषामप्यतो मिश्रं विष्णुमुद्दिश्य तर्पयेत् ।
कार्यं पुरुषसूक्तेन मंत्रैरपि च वैष्णवैः । दृहिताणामित्युवोभूत्वापितं विष्णुमिति स्मरन्साम्नादिभिः धनोद्देवः शंखचक्रगदाध
रः । अप्रमेयः पुंडरीकाक्षः प्रेतमुक्तिप्रदो भवेति । पैठीनसिः ॥ एकादशेऽह्नि यच्छ्राद्धं तन्माघमान्यसुराहर्न ॥ वत्सर्गामपि च एतन्नं
स्तकं तत्रैव शूद्रस्य च ॥ लौगाक्षिः । आद्यं श्राद्धमशुद्धोऽपि कुर्यादेकादशेऽहनि । कर्तुस्तात्कालिकी शुद्धिरशुद्धः पुनरेव
सः ॥ आद्यं श्राद्धमिति सर्वैकोद्दिष्टोपलक्षणं तिभूतं याज्ञवल्क्योऽपि । मृतेऽहनि तु कर्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरं । प्रतिसंवत्सरं
चैवमाद्यमेकादशेऽहनि ॥ आद्यमेकादशेऽहनीत्यत्रेनाद्यदिनप्राप्त्योराद्यमासिकाद्यवार्षिकयोरेकादशाहकृत्वं विधि
धीयते । अथ हत्तादिप्रेतोत्रप्रकारः कारिकासु । मृतस्यप्रेतहोत्रं होतव्यं श्राद्धाहाहतत्रकथ्यते ॥ प्राचीनावीतिना सर्वं शंस्यमेवा
द्वेरेत्सायो साद्दनाभावतः कुर्वञ्छापमंनमवेदिह ॥ आग्रेयं दक्षिणाग्रेषु तत्तोः शंसप परिस्तृतिः ॥ पर्युक्षणं चतस्सेव कार्यमत्रा

रामः
१३

दृष्टिरेणां। नर्या दृष्ट्वा नतो मस्य निरूढ्यो संचयस्थितौ ॥ दुग्धा मस्य नाधिश्रितावसो नासेक वजितं उद्धासयेत्सदा सा घ
ह्नितो हुकृतुप्येत ततः शून यश्चेव रहितं न स्यः सद्रुद्रवयेत् । आरयेत्स मिधस्तथा नर्यदक्षिणतो नयेत् । तूष्णीमिधि मापसव्यं जानु नि
पात्य च । अथ पत्नी बहुवक्त्रा सकृत्सर्वं विनिक्षिपेत् । ततः कृष्णाजिने स्थाप्य मिश्र हृदाकार्य वच्य सेत् । उर्णा मिश्रा दयेन्नाभिर्ध्वते
नाप्यस्य स्वदिवत ॥ पात्राणि योजयित्वा तत्र देहे त्रेताग्निभिस्ततइति । इदं च मृतस्यापि होहत्वे देशांतरतमृतं कलेवरागमनासं
तरकृतां कलेवरे दग्धव्यमिति केचित् । अन्ये तु शावाहिताग्निहोत्र रक्षणे मृताग्निहोत्रस्य कर्मादावुपत्याहितां दृष्ट्वा तकलेवरस्या
स्थीनां वा गृहद्वारमनपक्षोतं प्रतिदिनं सायं प्रातर्यथोपदिष्टं होतव्यमिति वदंति । गृहे यथा हिताग्निमग्निमिदं इति पुत्रपत्नी
चैव विशेषेणा न यः कृतास्थापि तयोर्यः पूर्वं म्रियते तत्स्येनाग्नी पितृमेधः सपद्यतइति तज्ज्ञात ॥ आहिताग्नेस्त्रियो द्वितीयं पत्नी
यथारोरप्रियते सुखिः । तस्य देहः सपिंडैस्तु दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिरिति वचनात्त्रेताया एव दाहसाधनत्वात्सम्भावस्थयोः । सपत्नी
वा हिताग्नेर्हीनकर्मणा न प्रयुसेतात्विता शदेशा स्वागुर्दीव्यो दिशिपं वप कमानति क्रमोत्तर जनतानिशाघाय निवचनात् । त्री
मरो णाछंदो गपरिशिष्टे विशेषः । अथ तपेगा हूमा नारो हृगधव्यापि अवहिताग्ने त्रिशदानमंत्रो स्मानक्रयो त्वद इति स्थितिः एव
स्थिता माधवी ॥ आहतप्रकारः ॥ असाध्या तु केवलाग्निभिः पात्राणि तु विनेकृत्तरतः समापेत स्यैकदेशे नष्ट दग्धव्यानि । अतिनि
हिता तु केवलाग्निभिरपि नदग्धव्येति नहृतो । अनेककार्यस्य पत्नीनां जीवन्तां सहाहिताग्निहिनीयात्तं तयोपिता गार्हपत्ये

श्रु· देशेन त्रिभिरप्यग्निभिर्दग्धव्या। तस्मान्नैवैकदेशेन दग्धव्या पूर्वमपि गृणी पत्नीऽसौ येन तावपि यज्ञपात्रैर्निहायपि मं॥ तथा। स्त्री मात्र
१५ विशेषेण दग्धव्यं वैदिकाग्निभिरिति स्मृत्यावचनसद्भावात्। वैदिकाग्निभिरिह पत्न्यां वर्तमानोऽन्येष्टया सह पुनराधानं। आधाने *
त्तरकाले या विवाहिता स्त्री सा तु हि कान्निभिर्दीर्घदहेयपत्नीच तत्नोऽन्येष्टया सह पुनराधानं। आधानोत्तरकाले या विवाहिता स्त्री सा
तु वैदिकाग्निभिर्न दग्धव्या। किं तु गार्ह्यपन्येकदेशेनेति केचित्॥ परे तु स्मार्ताग्निसत्वे तेन तदभावे लौकिकेनेत्याहुः। विशेषमा
14 × हमंडनः। अथ यावरणे पारोहदेव सभ्यानपतिर्यदि प्रेतं स्पृष्ट्वा मथित्वाग्निं जस्तावोपावरोहणं। द्वितं च ह्वारेशो पात्र तस्मीड्। त्वा शव
क्रियां उपावरोह जातवेद इमं प्रेतं स्वर्गाय लोकाय न यथेमां कृतिनास्य जुषस्वस्वाहेत्युपावरोहणमंत्रः। अग्निनाशे यजमानम
× लौकिकाग्निकार्यविशेषः। अग्निनाशे मृतिश्चेत्स्मात् आहिताग्नेस्तत्सोऽभ्यते॥ न यत्कल्पुकं मथित्वैनं संस्कुर्युस्तदभावतः॥ तद्व स्पष्टका
ष्टेन मथित्वा निर्दहिष्वत्तं ...यथारण्योर्नाशे सामीप्येयते वेत्॥ आहरेदरणिद्वंद्वमाधानोक्तं वत यथा॥ अथ विच्छिन्ना
ग्नेरुत्तरपत्न्या पुनराधानमाह मंडनः। विच्छिन्नमग्निमुत्सृष्टपावकं विधुरानलं॥ आहिताग्निं मृतं दग्धुं त्रेतासुसमन्विहये। ...
× न्नाहयः प्राङ्कः प्रेताधानविधिं पृथक्। दाहीनां वीनवारण्यर्पाद्रारयागारे तथा स्वरान् तत्राग्नीनां च संस्कृते प्रेतं स्नान्यामने द्वि राम·
पेत॥ नुर्यालयेर गेस्वाप्यमंत्रेण धस्मेतिमंत्रतः॥ यस्मात्वयो तोमांसकामाः। संकल्पयन्तने यजमानं॥ ध्यायंते ने हविषेमारिता १५
यस्मांल्लोकमिमं प्रेतं नयं चितिमंथनमंत्रः॥ त्वमग्नीमुद्धृतशं स्पाग्निं प्रसंस्कृते नव सर्पिषा॥ शंसेऽङ्गना स्रुचा नत्र आज्यहीनाद्वाद पा

सुवाद ॥ दक्षिणाग्निं समुद्धृत्य निर्दहेत्सर्ववस्तुवं ॥ उत्तमाङ्गेरणिसङ्गवेएवं ॥ अरणिपरमायेत ॥ उत्तमाङ्गे मृतस्याथ नस्तः पूर्वेषदा
रणी। आनीयाभ्येत्तयोः प्रेतपाणिस्थापयेद्दक्षिणे। अयं न इति पुत्रादिः समारोपयजुर्जपेत् मृताग्न्याधानवत्सर्वं कृत्वा तं पूर्ववद्दहेत्। अ
नाहिताग्नेरप्येवं मृताधानं यथोदितं अनाहिताग्नेरितित्तस्मात्तौग्निकातीयादिवं ॥ तेषां लोकाधानाज्ञानात् यस्मिन्तेन शरीर
मार्यां म्रियेत तत्साररणी संपाद्यमंत्रवद्ग्निनिर्मथ्य तेनाग्निना पात्रैर्विनाशः ॥ एवं भार्यामरणेत्वकालं मृतस्य पुंसो निर्मथ्येनै
वदाह इति कात्यायनानुसारिणः ॥ अथ पलाशप्रतिकृतिः तत्र कल्पतरौ। अस्थीनि चेन्न प्राप्येत प्रोषितस्याग्निहोत्रिणः। पलाश
पत्रवृन्तानां षष्ठ्याधिकशतत्रयं ॥ कृष्णाजिने नराकारं कृत्वा वेष्ट्य जिनेन तं ॥ ऊर्णासूत्रेण च बध्वा पिष्टैः प्रलेपयेत् तानि दृश्य देव
दत्तोय नाम्नेत्याहाश्वलायनः ॥ अयं च ज्ञानेन दहेत् कृत्वा स्पृह्य्ंधं संवत्सरार्थं तदिति ॥ स्मृह्रिंश्यमि तियव पिष्टलेपो त्वचं दद्यापालिप
दृढाङ्गुष्ठं स्थाने तं दध्यां सप्रदद्यं संविशु यादित्यर्थः अत्रेदं पलाशवृन्तं ध्यादंश्रुतं विभागः। अशीत्यर्द्धं शिरः स्थाने ग्रीवायां द
शर्योजयेत् उरसि त्रिंशतं दद्याद्विंशतिं जठरे न्यसेत् बाहुभ्यां च शतं दद्यादङ्गुलिभिर्दश ॥ तनौयासप्तमं धर्मे द्वादश
ईवृषणग्रोरपदद्यद्शि अ एव च ॥ ऊरुभ्यां तु शतं दद्यात्रिंशतं जानुजंघयोः। पादाङ्गुलीषु दश दद्याच्चत्रे तेषु छत्रणामिति। तथा।
नालिकेरं शिरःस्थाने तुम्बं दद्याच्च तालुके ॥ पंचरत्नं मुखे दद्याज्जिह्वायां कदलीफलं ॥ अत्रे तु नालकं दद्यात् ललकं घ्राणएव
च। वसायां मृत्तिकां दद्यात् स्नायुसूत्रे तु सूत्रकं ॥ गंधकं धातवो देयाः हरितालं मनःशिला ॥ पारदं रेतसः स्थाने पुरीषे पित्तलं त

श्रु. २५

तथा॥ मनःशिला तथा गात्रे तिलकल्कं च सर्वं क्षिपेत्। यवपिष्टं तथा मांसं मधु रोगा हितमेव च॥ केशेषु च जराजन्मं च वार्यं स्म
गतं च॥ कर्णिको स्नालपत्रं च स्त तथो स्त्रोवगुंजिका। नाम्नायां शतपत्रं च कुमलं तथा प्रियंगुडेपोद्वं तां कं द्वष णाह्वहोलिंगे स्व
ह्लजरिंशुभं। घृतं नामां ध्रुदे वंस्मा कौपीने च त्रयुः स्मृतं॥ मेघे क्षिर्कस्त नयो मूर्द्धि कुंकुमेन विलेपनं कर्पूरागुरुस्मपेश्च उ
मैर्मासैः सुगंधिभिः॥ परिधानं पट्टसूत्रं हेमं दधे रुक्मकं तथा। कृत्तिके स्त्रीमौ हौ वव स्तुम्बकपर्दकौ। सिंदूरं नेत्रकोणे च
तांबूलाधकपुहारकैः॥ सर्वौषधियुतं प्रोक्तं ह नाह्रं जायथोदितां॥ मात्रिकेचापि विधिना यज्ञपात्रं समेत्र मात्र। शिरो मे श्रीः
पुनंतु मा इममेव ह्य तिथ्यां प्रोक्तं पावनं एक नाशालया मशिलाजनैः। विष्णुमुक्तिपद्मा तथा सुपाप्लाः गोः पद्मस्विनी तिल
लोहं हिरण्यं कार्पासं लवणं तथा॥ सप्तधान्यं त्रिविधं गोः सु एकैकं पावनं स्मृतं॥ तिलपात्रं ततो दत्वा पट्टदानं तथैव च॥ ततो
वैतरणीं चैव देया सर्वा सेलवणं तथा पार्णा भूषिता॥ कर्त्तव्यं वै क्षमं वं श्राद्धं प्रेतमुक्त्यर्थमात्मनि॥ प्रेतमोक्षं ततः ऊर्ध्वाह्ण दि
विष्णुं प्रकल्पयेत्॥ ॐ विष्णुरिति संस्मृत्य प्रेतं तं मृतकमेव च॥ प्रथि दाहं ततः ऊर्ध्वांत्यं लकं च दिनत्रयं॥ इ वृद्ध तिहरतिकर्णा राम. २५
नंतरं पात्र इति पंक्तिविषये कात्यायनः॥ केशश्मश्रुलोमनखं निकृंतनादि कृत्वा विधुरीणं वेष्टुमकेशादीनि स्वाय स्वपु
त्रान्नकर्माचित्रा देन माह् धानि॥ कृष्णाजिनमास्तीर्य प्राकृशिरसं संस्त मुखा प्राणापते पु स्महि हिरण्यशकला स्यानि मुख
प्रथमे दक्षिणा हस्ते तु रु ं सारयति। घृतं पूर्णं स्रुवां चोपमृतं समक्ष रसिक्त वां गु खे ग्रि होत्र हवणीं नासिकयोः सु

15

वौकारासोः प्राशिन्वह्नशेशिरसि समस्तंप्राणीनाञाप्यायनं कपालादिवैके पार्श्वयोः सूर्येन्दूद्वे पात्री ० सम्बन्धानी एव हासब्वनी पु
ष्टिप्रेशस्माम रस्यीवृषराः यो रेतरोष्टप जपात्रा(पक्षा न्यस्त्वबृहरणं म न्म पाशमभयानाम संस्थया मिवाह्नशाय द्वघा हि
ति । केशश्मन ॥ वलो महत्त ना द्विकं शावस्य ॥ प्रति कृतो न्तुलोपः । सत्त्वज्ञाणापतना नि । मुख नामा ह्विकर्णिधाणि श्रोत
पात्र प्रतिपत्तिं स्नकस्वमेवा ह्निनाग्रे स्नक्पात्रन्या स्याह्निकं भवे द्विति कातीयो क्तेः स्मार्तपात्रप्रतिपत्त्यनन्तरं कर्तव्या । स्मार्ताग्नौ नां
प्रतिपत्तिस्त्वेव द्विसिणाशिरसं च श । वं वि तो निधाय स्तुवि हि रणापंथि र स्रिवमसपार्श्वयोः सूर्यौ । स्रुक्स्रुवं ज्यो रणाधि उदगग्रे ।
ष्वो ज्ञाणीपात्रादीनाम्पंतरोणो रूप ज्ञेपः ॥ वज्रौ वेली क योसु । मन्त्रमयाशीनामं मसि । न नः शिरःप्रदेशग्नि दे स्रा स्रुकवेरणा
स्मात्वमिस्याक्ष्नतिं ङ्गुनादक्षिणानासिकापात्रेस्तु वं प्रक्षिपेत ॥ स्पयं च दक्षिणे तो हस्ते । शेष माहिता ग्निवदिति । मन्त्राहाज्ञाने
दीपिकायां । अत्र यस्यानि धनं दान्यत्र वेज्ञायते र्धूपं वदशाद्र तः प्रतिक्त निं संस्कृत्य तस्याचरेदेवं पैक कर्म स एव दाहः श्विसः
स्याह्निके कर्मणीति । मन्त्राहज्ञाने त्वपैठीनसिः । अनग्निमन्त ज्ञ क्रान्तेरा शौचादिक्त्विजातिषु । दाहादग्निमतो विधा
क्षिदेशस्थे मृतेसति । बृहस्पतिः अज्ञायेन मृत नाह श्चे त्वप्रमीते प्रोषिते सति मासषष्ठे त्वति विज्ञात स्तद्दर्शस्यान्मन्त्राह नि ।
यत्कर्तव्यं तदिति शेषः ॥ अत्रैव विषये श्राद्धविधौ समुत्पन्ने अविज्ञातेमृतेहनि ॥ एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे वि
शेषतः इतिमरीचिवचनाद्दर्शे वा एकादशी वेति विकल्पः प्रज्ञाज्ञाने संस्कारः । एकादशी ज्ञाने तु तद्दिनैकादश्यां वेति

प्र विशेषः मृताहज्ञानेऽभविष्यत्सुहृदो॥ दिनमेव विजानाति मासं नैव तयोर्नरः। मार्गशीर्षे तथा भाद्रे माघे वाथ समाचरेत्।
१६ ग्मयाज्ञानेपि द्विहस्पतिः। दिनमासौ न विज्ञातौ मरणस्य यदा पुनः॥ पञ्चाङ्गं न दिनमासौ न्यग्राह्यौ पूर्वोक्तमार्गदिशे तिथि न
दृज्ञाने पि भविष्ये नरो मृतवासरोक्तनैर्मल्यो तो पूर्वोक्तक्रमेणेति॥ अथ धनिष्ठादिपञ्चकमृतौ शान्तिः॥ आदौ
पूर्वोक्तसर्वज्ञाने ऽभासखण्डे॥ मृताहं यो न जानाति मासं वापि कथंचन॥ तेन कार्यममावास्यायां माघे यमाङ्गिक
16 इति॥ अथ धनिष्ठादिपञ्चकमृतौ शान्तिः॥ आदौ कृत्वा धनिष्ठार्धं मेतन्नक्षत्रपञ्चकं। रेवत्यन्तं सदा दुष्यमशुभं सर्व
दा भवेत्॥ दाहस्तत्र न कर्तव्यो विप्रादि सर्वजातिषु दीयते न जलं तत्र अशुभं जायते ध्रुवं। त्रोतिनिविधाहो ऊर्ध्वं दाह
णसंग्रहमंतकाशयानं तस्य दहनं दहगो पनं वाशपथावितानमिह वासव पञ्चकेपि तद्वद्दृष्टं तिपरतो वसुदैवता
ह्मा हिति॥ अन्तकाशयानं दक्षिणा दिग्गमनं॥ वसुदेवतं धनिष्ठा अथवा क्रमसमध्ये तुदाह श्रुविधिरुक्तः शवस्य तु समा
पेक्षिपञ्चं तेषु जलात्ततः हुर्भमया सूचवारक्तमं क्राभिमंत्रिताः॥ ततो दाहः पुत्रकर्तव्यस्तेषु पुत्तलकैः सह। दर्भाणा
प्रतिमाः कार्याः पर्णोर्णासूत्रवेष्टिताः यवपिष्टेनानुलिप्तास्ताभिः सह शवं दहेत्॥ प्रेतवाहः प्रेतसखः प्रेतः प्रेतसूमिपः। प्रे
तहर्तापि पञ्चमस्त्वेतनामान्येतान्यनुक्रमात्॥ तन्नाम्नैवकुश मंत्रैः पुत्तलानामभि[redacted]णा॥ ततो मृतस्य मुखे पञ्चरत्नप्रक्षेपः॥ ततः राम
पुत्तलमुखेषु च हवनं जातवेदसे इति मंत्रेण आज्याहुतित्रयं। ततः पुत्तलैः सह दाह इति॥ नक्षत्रमेतास्कमया अथवा मन्वोशति १६

देवाः शतवर्षाणि ब्रह्मणा समुत्तमो हि विबुधः ॥ ३ ॥ कड्ड्राय एषूषागाज्जुवेलपयः प स्तकांते मदा स्वस्त्र्यां छांति कसुतमं । पंक्तेषु सूतेनाये
सेलभते न गतिं नरः स्तिनाम्नगा सुहि शेषवतस्मो हि श पस्ततं दहेत ॥ भोज नोपानहेषु छत्रं हैम धु देव वा सस्य दृष्ट्वि ण्णदीयते विप्रे सर्वपात
कमो चनी । वालवृद्ध स्यूनस्वपंचके शुमृतस्य हि । विधानं योन कुर्वीत विप्रस्त स्यप्रजा यमदनि ॥ अथ स्वल्पा पति मरणे आपद्गणस
हृगमना र्यशुद्धिं नपति से ततदा विशेषोत्ते विपद्वतौ ॥ दग्धा त्रिघासु दृष्टा या पतिप्रा णान्य मीभा तस्य तिपजेता दोण मेकं तुल्ला नाम
वहन्याद्विशुद्धये । मुसल्ना घाते मृत दस्व कृ सवतेषो निमंत्र पताः । विरजस्का मन्य मानस्वो दितेन दस्व कुलेषु । दृष्वारो चव्रकुर्वीत प
चस्त तिकया स्व च कु । त्रिरात्रं दश शंतिदृशा वागवोर्दघाम्बहुः कमाते ॥ विप्रा णां वचनात्तन्न्या समारोहे हेतु ता शत नां नारी णार सस्तजस्का
णा मियं शुद्धिरुदाहृतेति । एतन्मूलमपणा हृदे । गर्भेन्तष्टे क्रियानास्ति दुग्धदेहे शिशा स्मृते । पक्ष्वं पायसं स्त्री दद्याद्दाने विप
त्नितः । एकादशाद्वादशाहे षोडशार्ली विधिंना । महादानविधानेन कुमारे स्मृत समाचरेत् । भूमिनिक्षेपणं वालेषु वर्षे ः द्वयमाशि वे ।
ततः परं सुगच्छेद्वादं कुर्याद्यथा विधि । शिशुवादं न जननान्तवानः स्याद्यावद्द्वाभिवः ॥ कथ्यते सर्वशास्त्रेषु कुमारो मोजिवधनात्
चूडाकर्म । तावत्कता ते विप हि स्त कयदा मेवत । स्मृतकां तेषु कृत्वा चं वृष स्पो जं नंतु थेः ॥ तत्रदाहः प्रकर्तव्यमुदकं तत्र निष्फूयः आमो
जीवंधना हिः पुत्र मां इति शु चेन्मृ तः । केचिदुद्भ गमिच्छंति केचिद्वि प्रिं दक्रियां धक्रं । पंचवर्षाधिके वाले विपात्तिर्य दि जायते । वृषोत्स
र्गा दिकं कर्म कर्तव्यमुदकं ततः अहन्यहनि संप्राप्ते कुंपा कुलानिषो दशा पायसेन गुडेनैव पिंडं दद्यथाक्रमं । प्रतावीं गवदेयं त

श्रु. ततः पिंडदानस्य च । स्वाहाकारेण वैकुंठ यदिको दृष्टा निषेधोऽशाः स्युः सुरं मैस्ति लेः शुंभेः आचीनावीती नित्यं स्थितं ॥ अपसव्यं च कर्तव्यं
१७ कृते याति परां गतिं सुखं दुःखं सदा वेत्ति देही सर्वगतः स्थितः ॥ परिस्पन्दस्तदा तस्मानं ज्ञातिं च मिवेरगतः अंगुष्ठमात्रः पुरुषो वायुभूतः
क्षुधान्वितः । तस्माद्देया नित्यानानि मृते तस्मिंश्च निश्चितं ॥ एतानि कृष्णा रूप निवचांसि शिष्टैर्निगद्यते ॥ अथ सहगमनविधिः ॥ आसः ।
यद्विविशेन नरकं बहुः पाशैः सुदारुणैः ॥ संप्राप्तो यातनास्थानं गृहीतो यमकिंकरैः तिष्ठते विवशो दीनो वेष्टमानः स्वकर्मभिः ॥ व्या
लग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात् तद्वदुद्धृत्य सा नारी तेनैव सह मोदते विवशो दीनो वेष्टमानः स्वकर्मभिः ॥ व्यालग्राही
यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात् हारीतः ॥ ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा मित्रघ्नो वापि वेश्यतिः ॥ पुनात्य विधवा नारी तेमादाय म्रियेत या ॥ ति ।
स एवा तिस्रः कोटयोर्द्धकोटीश्च यानि वे संगन्तुं हारीतो वै । तावंत्स्य वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । मातृकं पैतृकं चापि यत्र चैव प्रदीय
ते । कुलत्रयं पुनात्येषा भर्त्तारं यानुगच्छति ॥ अधिकारश्च साध्वीनाम दुष्टानां च भारते ॥ अग्र्यश्च भृति या साध्वी पतिः प्रियपराय
णा ॥ ऊर्ध्वगा इति सा तत्र भर्त्तारमनुमरणं गतेति ॥ तथा अग्रवमन्य वयाः पूर्वं पतिं दुष्टेन चेतसा । वर्त्तंते याश्च सततं भर्त्तुः प्रतिकू
लेतः । भर्त्तुरनुमरणं काले याः कुर्वंति यथाविधि ॥ कामात्क्रोधाद्भयान्मोहात्सर्वाः पूता भवंति ता इति ॥ इदं तु वचो भारतद्विविधं पुस्तके
पुनर्दृश्यते । कांस्यं चिद नधिकारो ... हरितायी येवाङ्क्रियी ... बालापत्या गर्भिणी त्वदृष्टरजसस्वयाः । नारी इति चितां राम.
प्राप्नेति सत्यमेतद्ब्रवीमि तदिति । बालापत्याः सहगमने नाधिकारः । मृतानुगमने नास्ति ब्राह्मण्या ब्रह्मशासनात् इति निषेधादिति १७

17

कल्पतरो। पृथक् विति संमाहृत्य न विभागं तु मद्दृती ति विरो न रात्रि षेधो मित्र विति परं इति विज्ञाने ष्वरा। दृष्टो युक्त मुत्पश्यन्ति। माव
ज्ञ न आनारोप्य सुमेव पत्तमनु पश्यन्ति॥ कथं न हि दिशां नर दृष्टे हे विति मेघान् दृष्टि भिः पलाशादि भिः तिक्रतावा सहगमनं। अपि
विति शादृष्ट प्रत्यक्षादि शब्देन दृष्टा दृष्ट फलं वा विना तत्॥ अन्य देशे काष्ठ वद्दाहे हि विसंस्कारा भावे न विति भेदा भावः॥ देशान्तरे मंत्रादि
नादाहे तु विप्राया अन्वारोहणं न भवत्येव। क्षत्रियादीनां तु निषेधाभावाद् भवति॥ ॥अथ सहगमन प्रयोगः॥ मासादि संकी त्य
मि पतिना मनुष्याने कजन्मोपार्जित सर्व पाप क्षयपूर्वक स्वरोम मिताब्द सहस्रावच्छिन्न दृष्टा हि स्वर्ग की प्रमातृ पितृ मर्तृ कु
लोद्धार कामा भर्तु मृत मेनं कोष्ठारि [illegible] इति मे कल्प्यादेवः संपादि तो मत्य पति मे सार्द्धं देव ते। तया सह [illegible] मिष्यामि मर्तिं न वास्य
जन्मनी तस्मात् स्नाता कुसुम कुंकुमादिना स्वशरीर मलंकृत्य पुष्प दिग्भ्यो वै धूम पञ्च शिखोदका विति धो भगवानग्नि विष्णुरूपी
सनातनः पति लोक समावाप्ये पतृ [illegible] न मोक्ष तत इति सूर्यो यदहं तव ब्रह्मा तं च वैरुद्र स्तं र वित्त्वं प्रजापतिः। नमिंद्रो वसव
प्राप्तोपरमात्मा त्वमेव हि। त मे वधार [illegible] विश्वेश रणे त्व पति मेम॥ स्वर्गे वा नरके वापि यत्र तत्र गमिष्यामि। तत्र तत्र त्वया सह एष्टे गमि
ष्यामि तव ग्रुवे॥ अत्र तया दि भिः या पैस्त्वं मोक्ष्या मिष्य मालयातः। अहं ब्रह्मा त्वहं विष्णु स्त्वहं सर्वर्य प्रदिक्पतिः। आदित्य चं द्रा व
नलोनि लो घद्यौ भूमिरा पो थ ग्रहं निशा च। एते च सर्वे मम सा हसेन त्वष्यं त देव व राष्ट्र सर्वे॥ इति पठित्वा हरिद्रा कुंकु
मंजनकं चुका दि युक्तानि पंच स्त्र्यौ मित्र वति नी भ्यो दद्यात्। लक्ष्मी नारायणो मे प्रीयतां त्रयं व लक्ष्मी नारायणः। अथ गात्र त्वं मेरैया

६१

श्रु॰ ह्वायनैः परितोषितः। सोपस्करमिमं प्रीतिवायनैः संयुतानि च। लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै सत्वकामाय स्वाम्यहमिति ततो द्वादशी
१८ ग्रेः समापयेत्वा पंचरत्नानि नीराजनं च सर्वत्रोपस्कवे बधा शुक्लापलं स्वमुखे न्तिस्वाहा स्वाहा मं स्लेष निर्विशेण सर्वेणो त्रूताशनः स्व
मार्गप्रदानेन नयमं यत्परां तिकमित्यग्निसंघार्थ्य तस्मिन्नेवाग्नेन दशाहुतीर्जुहुयात्॥ अग्नये तेजोधिपतये स्वाहा १ का
लायधर्माधिपतये स्वाहा २ पृथिव्यै लोकाधिष्ठात्र्यै स्वाहा॥ ३॥ अद्भ्यो रसाधिष्ठात्रीभ्यः० ४ वायवे बलाधिपतये० ५ आकाश
याशब्दाधिपतये० ६ कालाय धर्माधिष्ठात्रे० ७ अद्भ्यः सर्वरसाधिष्ठात्रीभ्यः ८ ब्रह्मणे वेदाधिपतये० ९ रुद्राय श्मशानाधिपतये १०
इति ततः शिलां संस्पृश्य तामारुह्य फलपुष्पाञ्जलिं गृहीत्वा त्रिरग्निं प्रदक्षिणीकृत्य प्रार्थयेत्। त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि
साक्षिवत्॥ त्वमेव देव जानासि न विदुर्यानि मानवाः। अनुगच्छामि भर्तारं वैधव्यभयपीडिता॥ स्वर्गमार्गप्रदानेन नय मां भर्तृ
तिकं। इदं शरीरं सकलं मदीयं त्वय्यद्य हव्याशन तो कुरु स्वर्गमाशु। तथा च भर्तुः कुरु दिव्यदेहं हंसं त्वं सर्वपापं भगवन्नग्ने मा मिकि
मया न हृतं साधु भवेयं देवादेवं न घ॥ इदं शरीरं मा लिंगपश्च दिशामि हुताशनामि निततनस्त्वराकुटीज विप्रपसीन स्मार्त लौकिकं
वाग्निमाराध्य स्वयमेव कुटीकृत्वा प्रवेशः। तस्याः श्राणोत्क्रमणोत्तरं पुत्रादिराधिकारी हृदयोरपि दाहं कुर्यादिति सहगमनविधि
क्षिः प्रयोगस्त्व। अथाशौचसन्निपाताशौचनिर्णयः॥ तत्र केचिदिह॥ ज्ञानयोर्जन्ममरणयोर्जन्ममृत्योर्जन्मप्रतिज्ञानस्य वाशौच
प्रयोजकता न चित्तयोः। निर्दोषा ज्ञातिमरणाशुकत्वात्स्य जन्म चेति लिंगदर्शनात्। विगतं तु विदेशस्थं शृणुया १८

घोत्पत्तिर्दृश्यते। यच्चोक्तं दशरात्रसमाप्तावेवैतत्स्पृशेच्चिरमिति विदितमानत्वानुपपत्तेस्तत्स्वरूपतो मरणमात्रस्यैवाशौचप्रयोजकत्वे हि तस्याशौचप्र
योजकत्वे हि तत्तस्याशौचप्रवृत्तेर्लिङ्गत्वं च न च दशाहशेषे रात्रौ वृद्धिः स्यादिति समर्थकमेतद्वचः स्यात्। मरणाज्ञानस्य ज्ञातमरण
स्यापि भिन्नत्वेन ज्ञानप्रभृत्येवाशौचप्राप्तेर्न दृष्टपूर्वाशयसामर्थ्यमेतद्वचनमिति निर्दोषमिति ताच्छ्रवणाद्दो॥ अर्हन्तु वो॥ आशौ
चं हि सपिण्डत्वमात्रादिकारणकोऽस्पृश्यताबोधवास्त्यादिवत्वः प्रतिपादितोऽशुचित्वः सपिण्डगतः शक्तिरूपः पदार्थः। स च जननाद्य
नन्तरमेव सपिण्डे समुत्पद्यते न ज्ञानमपेक्षते दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते। जनने प्येवमेव स्यान्निपुणां शुद्धिमिच्छताम्। इ
नेन हि शवसंबन्धित्वेन जननेऽतन्नमनष्टमिति मितं। तत्कालक्षणं तरमेवाशौचोत्पत्तिरविदिता साममत्वं तराणपेक्षणात् त्रानि बंधका
भावात्पाताज्ञानस्य निमित्तत्वोक्तिः स प्रवर्तकनिवर्तकविधिनिषेधबोध्याशौचनिमित्तककर्मशब्दापञ्चयज्ञादिप्रवृत्तिनि
वृत्तिपरा। मरणोत्पन्नापुत्रसमजन्मचेष्टाहिंसायां दिशुद्धव्यापारसमानकर्तृकत्वायात्काश्रुते। अतो मरणादिज्ञानं विना प्रवृ
त्तिनिवृत्त्युपयोगात् कष्टशब्दाः सन्ध्यावन्दनादिप्रवृत्तिनिवृत्त्योर्निमित्तत्वात् ज्ञानमेव ज्ञानमपेक्षते। न तु शौचनिमित्तत्वात् प्रवृत्ति
निवृत्तिनिमित्तत्वात् यथावायु एवं ज्ञापयते॥ अतो स्मृतिविधिनिषेधप्रवृत्तिविलोनात्॥ आशौचं तु जन्ममरणयोरेव निःपरिपन्थि
प्रवर्तते। ज्ञानस्य तत्त्वनिवृत्तिसामग्रीतेमानाभावात्। अतोऽज्ञाते पि पूर्वं जाते जनन मरणे ह्याशौचस्य प्रवृत्तत्वात् पश्चात्त
ज्ञानमपेक्षते न तत्स्वतन्त्रस्याशौचावधिप्रयोजकं किं तु पूर्वं प्रवृत्तं जननमरणप्रयुक्तावधिकमेवाशौचमात्रं प्रयुक्तमिति। अन्तरा

स्मृ
१९ जन्ममरणे शौचाद्धोमिविशुध्यतीति याज्ञवल्क्योक्तेः। अल्पकालव्यवाशौचे च बहुकालीनोत्तराशौचपाते तत्तच्छेषेणैव शुद्धिः॥
अथ बहुदिनमहाशौचे पश्चिमेनसमापयेदिति यमोक्तेः। अथ बहुदिनमहौघकालीने॥ बहुकालीनेनापि जन्माशौचशेषेणाल्पकाली
नमपि मृताशौचं नापगच्छति। सूतके मृतकं चेत्स्यात् मृतकेप्यथ सूतकं। तत्राधिकृत्य मृतकं शौचं कुर्यान्न सूतकमिति संगिर
उक्तेः॥ शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनीति षट्त्रिंशन्मताच्च। मातर्यग्रे प्रमीतायामशुद्धौ म्रियते पिता। पितृशेषेण शु
द्धिः स्यान्मातुः कुर्यात्तु पक्षिणीमिति॥ मृताशौचान्तरे मातृमरणे तु पक्षिणीति हर्दपाद्दार्थः। आशौचान्तरात्रीन्तद्धान्यंतयामे
वाशौचान्तरपाते विशेषमाह शातातपः॥ रात्रिशेषे द्व्यहाच्छुद्धिर्यामशेषे शुचिस्त्र्यहादिति। यत्तु केचित्॥ त्रिरात्रमात्रतादे
शात्तद्दशाहं शावमाशौचं। तस्माद्दावाशौचवच्च द्व्यहकेरात्र्यहः। शङ्खयोरहोरात्रे परिभाषणात्। आशौचान्तरेष्विति नेयमाशौचान्तर
पातेष्वपि बुद्धिमाशङ्क्य॥ तत्र रात्रिशेषद्व्यहवचनलदत्यन्तायामानां भावात्॥ परिभाषणं चिरन्तरदशाहादिपरा। अन्ये तु दशाहवि
धिनारात्राशौचाभावे न यं वचनं घटघटितानां यस्मात्संधाम ह्यायज्ञाद्येन्यकर्मणि कर्मचेत्यादिसंध्यादिश्युदाहृतवच्च सोपा
ध्यसंगतः॥ दशाहं शावमाशौचमित्यादिसमानाधिकरणं दश रात्रमतः परमित्यादीनां प्राय शो दर्शनाच्च। तेन परिभाषणो
मपि निर्मूलकं॥ रात्रिशेषे द्व्यहाच्छुद्धिरित्यादौ न्यायाभावान्निर्मूलमेव स्यात्। अत्र सर्वत्रापि पूर्वप्रवृत्ताशौचशेषणैवोत्त राम
राशौचशुद्ध्यापादकोनवज्ञातत्तज्ञानं वा पूर्वाशौचशेषे एव शुद्धिः। सूतिकाग्निदमित्रसपिंडानां॥ सूतिकामग्निदं हि १९

त्वादृ विशेषेणास्पृश्यतीति स्मृतेः ॥ अथ देशान्तराशौचं ॥ याज्ञवल्क्यः। प्रोषिते कालशेषः स्यादिति। आशौचमध्ये प्रोषितम
रणश्रवणे आशौचकालशेषेण शुद्धिरित्यर्थः। आशौचाहःसु र्द्धिमिति माधवीये विष्णुः॥ अर्वाक् त्रिपक्षात् त्रिनिशं षण्मासात्पक्षिणी
भवेत्॥ अहस्तु नवमादर्वाग्देशान्तरमृतेषु पतति। मासत्रये त्रिरात्रं स्यात्षण्मासात्पक्षिणी भवेत्। अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नाने
न शुध्यतीति वासिष्ठं तत् एकदेशपरमिति विज्ञानेश्वरः ॥ प्रसवे देशान्तरे मृतेः। निर्देशं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च। सवासा जलमा
प्लुत्य शुद्धो भवति मानव इति। निर्देशमिति क्रान्तदशाहादिकाहिकं पितुः स्नानमात्रविधानात्सपिंडानां सुतजन्माशौच
नास्तीति ग्रंथस्तु ततः अत एव देवलः॥ नाशुद्धिः प्रसवाशौचे व्यतीतेषु दिनेष्विति। मातापितृविषये पैठीनसिः॥ पितरौ चेन्मृ
तौ स्यातां दूरस्थोऽपि हि पुत्रकः। श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य दशाहं सूतकी भवेत्॥ दशाहमिति साशौचोपलक्षणं। सवर्णान्तरे। म
हागुरुनिपाते तु आर्द्रवस्त्रोपवासिना॥ अतीतेऽब्देऽपि कर्त्तव्यं प्रेतकर्म यथाविधीति दंपत्योः सवर्णानां सवर्णासपत्न्योश्च
परस्परं देशान्तरे कालान्तरे च दशाहादिस्वजात्याशौचमेवेति स्मृत्यर्थसारे। सपत्नमातृविषये तु। पितृपत्न्यामपेतायां मा
तृवर्जं द्विजोत्तमाः॥ संवत्सरे व्यतीते तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति॥ देशान्तरगतानां हि मृतानां वा शौचाभावेऽपि स्नानमात्रमस्त्येव
वा। देशान्तरमृतं श्रुत्वा क्लीबे वैखानसे यतौ॥ मृते स्नानेन शुध्यंतीति गर्भस्रावे तु गोविंद इति स्मरणात्॥ देशान्तरं॥ महा
नद्यन्तरं यत्र गिरिर्वा व्यवधायकः॥ वाचो यत्र विभिद्यंते तद्देशान्तरमुच्यते॥ देशान्तरं वदन्त्येके षष्टियोजनमायतं॥ चत्वा

६६ च त्रिरात्रं सपूर्णे प्रसवे उपनीतमरणे सेयं। दशाहे तु सापिंड्य
शुध्यंति प्रेतसूतके। त्रिरात्रेण सकुल्या स्नात्वा शुध्यंति गोत्रजाः
त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचं। निष्पत्ते दन्तादिका ...

शु. दिंशाहं दंपते त्रिंशा रस्येतत्थैव चेति स्मृतावतेकध्येकं अत्र वा विभेदः सर्वपक्षेषु समनुवीयते। एतद्यातिक्रांमाशौचमनुपनी
२१ तमरणे स्वा। तदपि वयोवस्थाशौचवत् सर्ववर्णसाधारणं। तथा च आद्यपादः तुल्यं वयसि सर्वेषामतिक्रांते तथैव च। उपनीते
तु विषमं तस्मिन्नेवातिकालजं। अयमर्थः। अनुपनयनात् प्रागेव वयसि पराशौचमादंतजननात् सद्य इत्यादि तत्सर्वेषां ब्राह्म
णादीनां तुल्यं॥ यत्तु दशाहादिकं अतिक्रांते तदपि तुल्यं उपनीतोपरमे दशाहं द्वादशाहादिरूपं विषमाशौचं तस्मिन्नेवोपनीतम
रणे एवातिकालजमतिक्रांताशौचं भवति न तु अनुपनयवयोवस्थाशौचातिक्रमे इति। अथ सोदकाशौचं॥ मनुः दशाहं शावमाशौचं स
पिंडेषु विधीयते। जननेप्येवमेव स्यात् त्रिषु वर्णेषु हि निश्चितं। तासन्नम्येको स्कानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते। एकोदकाः। सोदकाः॥ सोद
कानाह मनुः॥ सपिंडता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते। समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने। अत्रापि विज्ञानेश्वरः अनुपजनी
पां गोत्रजेषु केवलं स्यादिमनुनोक्तत्वात् सप्तमादूर्ध्वं चतुर्दश पुरुषपर्यंतं सोदकास्तदूर्ध्वं गोत्रजा इत्यर्थः॥ तथा पाध्याय
दि स्मृताशौचं। अहरित्यनुवर्तते यथा ज्ञवल्क्यः गुर्वन्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषु च। गुरुरुपाध्यायः। अंतेवासी शिष्यः। ए
काचार्यः ... ते समानग्रामवासिनि श्रोत्रियेवाध्वनाधनः। एकाहं सब्रह्मचारिणि समानग्रामीणे च श्रोत्रिय इति। आचार्ये
परमेमत्तः त्रिरात्रमाङ्गराशौचमाचार्यसंस्थितेमति॥ तस्य पुत्रे च पत्न्यां च दिवारात्रमिति। स्मृतिः। बृहस्पतिः। अहं मातामहे राम.
महाचार्यश्रोत्रियेषु विमर्वे। तथा पिपाविजोरु परमेस्त्रीणां मृतानां कथं भवेत्। त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादित्याह भगवान् २०

... तु ... दक्षतया। त्रिरात्रं स्यात् ... तात्॥ तेनासंपूर्णे प्रसवे अनुपेतमरणे च सोदकानां स्नानमेव॥
एवं ... पुत्र ... यादीनां ... मेव ... आशौचं॥ अन्यथा दंतजननादेः पूर्वं सोदकमात्र

न्यमः। श्वशुरयोर्भगिन्यां च मातुलान्यां च मातुले॥ पित्रोः स्वसरि तद्वच्च पक्षिणीं क्षपयेन्निशां। तथा मातुले श्वशुरे मित्रे गुरौ गु-
र्वंगनासु च। आशौचं पक्षिणीं रात्रिं मृता मातामही यदि। वकाराद्बांधवे क्षितिग्रंथकृतः। ते त्रिधा आत्मनः पितृष्वसुर्मातृष्वसुर्माति-
लस्य च पुत्रा आत्मबांधवाः। पितुः पितृष्वसुर्मातृष्वसुर्मातुलस्य च पुत्राः पितृबांधवाः। मातुः पितृष्वसुर्मातृ-
ष्वसुर्मातुलस्य च पुत्रा मातृबांधवा इति त्रिविधाः। विदेशस्थभगिन्यादिषु बृहद्वसिष्ठः। भगिन्यां संस्कृतायां च भ्रातर्यपि च
संस्कृते। मित्रे जामातरि प्रेते दौहित्रे भगिनीसुते। शालके तत्सुते चैव सद्यः स्नानेन शुध्यति। अत्र च भ्रात्रपेक्षया भगिन्यास्तदप-
त्यैव भ्रातुः सद्यः स्नानेन शुद्धिः॥ तथा शिष्ये तपस्विश्रोत्रिये ऋत्विजि पतिग्रामेश्वराणां प्रति हि ताभ्यां दिवा मृते नक्तं द-
र्शनाच्छुद्धिः। रात्रौ चेन्नक्षत्रदर्शनात्। यावद्ग्राममध्ये शवस्तिष्ठति तावद्ग्रामस्याशौचं निर्हते शुद्धिर्वा। नगरे स्वस्ववीथ्या-
माशौचं ज्ञेयम्। अत्रैकविषये ज्ञातिवशात् आशौचकल्पा गुरुलाघवतावतां दिनानां व्यवस्थापकाः॥ ते च वृत्तस्वाध्यायसा-
पेक्षमथ संकोचनं तथोत्सादिना कलौ प्रतिषिद्धाः। कलिवर्ज्यविचारे श्रुतसमयमयूखे द्रष्टव्याः। आशौचे सकलकर्माधि-
कारनिवृत्तौ केचन धर्माः प्रतिप्रसूयन्ते। तत्र वैयाघ्रपादः॥ आत्मार्थं कर्म परित्याज्यं गोग्रासो होमश्चात्र सूतके। श्रौते कर्मणि तत्का-
ले स्नातः शुद्धिमवाप्नुयात्। श्रौतं इत्यग्नित्रयसाध्याधानवत्कानां नित्यनैमित्तिकानामग्निहोत्रदर्शपूर्णमासाष्टीनां पशुदा-
मः। नित्यानि निवर्तेरन् वैतानवर्ज्यं शालाग्नौ चैकरति पैठीनसिवचनात् गृह्याग्निसाध्यानामप्यावश्यकानां वैकल्पिकः पर्यु-

५ द
एच

शु· २१

दासः॥ जातकर्मेति। मृतके तु समुत्पन्ने स्मार्त्तिकर्मकर्थं भवेत्॥ पिंड्यज्ञं च रुद्रहोमं समगोत्रेण कारयेत्॥ वरुणः पार्वणस्थालीपाकः॥
श्रवणाकर्मी श्वयुज्यादिकर्मा होमो नित्यः। स्मार्त्तेद्रव्यत्यागमात्रं स्वयं कार्यं। अन्यत्सर्वं सगोत्रं कारयेत्। श्रौतेप्येवमिति मिताक्ष
रायां। सर्वकर्म स्वयं कार्यमिति केचन वृद्धः। तत्रापि श्रौतस्मार्त्तहोमः शुद्धेनैकस्मादिनेकर्त्तव्यो बुद्ध्यादिना च सगोत्रेणो
वकारयितव्य इति केचित्॥ सूतएवं। मृतके च पचवासे वस्त्रशक्तौ श्राद्धभोजने। एवमादिति मिताक्षरा बुहादपुत्रे तु हादये
दित्यादिमं। यतु दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्याय स्वनिवर्त्तत इति तत्काम्यहोमपरं॥ वैश्वदेवपरा तथा। शिवविष्णवर्चनं रीत्यासम
तत्रैव रिग्रहः। सततकर्माणि कुर्वीत स्नातः शुद्धिमवाप्नुयात्। जाबालिः। अर्घ्यान्तानमानसीसंध्या प्राणायामविवर्जि
ति॥ अंजलिप्रक्षेपस्तमा विप्रा युद्वार्यकार्य इति पैठीनसिनोक्तं तथा। मृतके मृतकेपि उभयत्र कमलसात्रंदशाहं
निमज्य तेइति यमोक्तेर्व्यां। यद्यनापदि तदायमन्नं भक्षयेतिन ह्यतावदाशौचं भाक् यावत्तेषामिति॥ आपदि तु याव
दन्नं समश्नाति तावद्दहानास्त्रुचिः स्यात्ततः प्रायश्चित्तं चरेदिति। आशौचान्नभोजनदोषश्च दातृभोक्त्रान्यतरस्याशौ
चज्ञानएव। तथा षड्त्रिंशन्मते। उभाभ्यामपरिज्ञाने मृतकं नैव दोषकृत। एकेनापपरिज्ञाते भोक्तुर्दोषमुपावहेदिनं।
तथा। विवाहोत्सवयज्ञेषु अंतरामृतसूतके॥ पौरन्नेप्रदातादानमंदाहन्नभोक्तासंश्च तंस्पृशेदइति। तथा। विवाहदु
र्दिष्टेवहुर्वकस्मिनेपिनदोषः। तथा। मुंजातेषुयज्ञविद्येषु अंतरामृतसूतके। अन्यगेहोदकान्नातांः शुध्यंति॥

राम· २१

र्धं ति। मरीचिः। तथा होमधुमीसेच्च पुष्प मूलफलेषु च। शाककाष्ठतृणोषधस्तु दधिसर्पिःपयस्तथा। तिलौषधाजिनं चैव पक्वापक्वं स्वयं ग्रहः॥ पण्येषु चैव सर्वेषु नाशौचं मृतसूतके इति। पक्वान्नं स्वयंग्रहः पक्वं तंडुला दि स्वयंग्रहः स्वयमेव स्वाम्यनुज्ञा तं पादद्या दि त्यर्थः। पक्वा पक्व पर्युदासो ग्रन्न मन्नग्रहणा देव नान्यस्मा त। तथा वाङ्गिराः। अन्न सत्र प्रवृत्तानामामन्नमगर्हितं। भुक्त्वान्नमेतेषां त्रिरात्रं तु पयः पिबेत्। अन्न पक्व शब्द्योरिदं न परः॥ तथा। व्रतयज्ञ विवाहेषु श्राद्धे होमार्चने जपे। प्रारब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकं। सूतकमिति मृतकस्याप्युपलक्षणं। प्रारंभश्च॥ प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः। नांदी मुखं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रियेति। स्मृत्यंतरेपि। एक विंशत्यहर्यज्ञे विवाहे दशवासराः। अह्नां त्रीण्युपनये श्राद्धे पाकपरिक्रियेति। आशौचसंभावनायां एक विंशत्यादि दिनमध्ये प्रधानेनानेक हविर्वहितमपि नांदीश्राद्धं कार्यमिति प्रयोगरत्नेपि नामहूचरणाः। प्रचेताः। कारवः शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च॥ राजानो राजभृत्याश्च सद्यः शौचाः प्रकीर्त्तिता इति। सद्यः शौचं शिल्पिवैद्यानन्यसाध्यकर्माण्येव। नतु पंचयज्ञादौ विज्ञानेश्वराः इति मिताक्षरायां॥ तथा। सूतकादौ नित्यस्नानशौचाचमनवलिदानमपाणाङ्गतिया तकरणादयो भुक्तिनियमाः अस्पृश्यस्पर्शनस्नानादिकं चेति सर्वं कर्त्तव्यमेवेति स्मृत्यर्थसारे। नित्यस्नानमगतपराणसहितमेव कार्यं। अस्पृश्यस्पर्शने वांते काश्मगे॥ स्नानं नैमित्तिकं कार्यं दैवपित्र्यविवर्जितं। उद्धृते रुदहनेः स्नायात्रऊर्ध्वे द्वघ्रयी उत्तमिति नैमित्तिकस्नान

सु. २२

एवं तर्पणाद्यंगं पर्युदासात् । पितृमरणे तु पितृमरणेऽत्र संवत्सरमध्ये विशेषमाह देवलः । स्नानं चैव महादानं स्वाध्यायं चा
ग्नितर्पणं । प्रथमेऽब्दे न कुर्वीत महागुरुनिपातने ॥ स्नानं समावर्तनं । काम्यस्नानं वा । महादानं सा ह्वयेरागविधाये प्रायं दर्श
नादिति नायाति । स्वाध्यायः काम्यब्रह्मयज्ञाध्ययनं । अग्नितर्पणं काम्यो होमः । देवलः । प्रमीतौ पितरौ यस्य देहस्तस्याशु
चिर्भवेत् । न दैवं नापि वा पित्र्यं यावत्पूर्णो न वत्सर इति । दैवं स्नानादि पित्र्यं गयापरपक्षनिमित्तमेकोद्दिष्टं पार्वणं
च पित्र्यमिति विज्ञेयं । अत एव । अस्थिक्षेपं गयाश्राद्धं श्राद्धं वा परपक्षिकं । प्रथमेऽब्दे न कुर्वीत हते पितरि सपिंडनात् तथा
दर्शश्राद्धं गयाश्राद्धं चापरपक्षिकं । प्रथमेऽपि कुर्वीत यदि स्याद्भक्तिमान् सुत इति ॥ भक्तिमानभक्त्या रब्धश्राद्धव्रत ॥
तेनेत्यभितात्पर्यमिति केचित् । तत्र मूलं चिंत्यं । सुत इत्येव निमित्तसमर्पकं । भक्तिमत्त्वं त्वेकमेवाङ्गत्वे न शास्त्रताद
यतः इति स्मृतौ । तथा । सर्वेषां प्रेतकार्याणि महागुरुनिपातने । कुर्यात्संवत्सरादर्वागेकोद्दिष्टं न पार्वणं । अन्यदीयमित
र्थः । तथा । सर्वेषां प्रेतकार्याणि महागुरुनिपातने । कुर्यात्संवत्सरादर्वागेकोद्दिष्टं न पार्वणं । अन्यदीयमित्यर्थः । तथा
सर्वेषां प्रेतकार्याणि महागुरुनिपातने ॥ कुर्यात्संवत्सरादर्वाक् श्राद्धमेकं तु वर्जयेत् । भृगुः । माता चैव तथा भ्राता मा
पीतुश्च तथा स्नुषा । एषां मृतौ च श्राद्धं मध्यस्थानमतः पितुः । तथा । मातापित्रोर्महागुरोः ...नैव विपद्यते । तत्र
स्वाहा तीन कुर्वीत न कुर्यात्ज्ञन के मृते मातागोणीजननी तन्मरणे पुत्र प्रमीतौ पितराविति देवलोपवादस्तैव पित्र्य

राम. २२

योनिर्षिध्यात्‌॥ एतन्मूलगिसांवत्सरिकपरमितिकेवित्‌॥ ताद्रापिमूलंमग्पं॥ अत्रपितरिमृतेऽस्महीयंश्राद्धंनकु

र्यादितिनिषिद्धजे॥ अन्यमृतोकुर्यादितितुनिष्प्रमहंसामान्यवाक्यआप्नमेवान्नृघतइतिदिक्‌॥ ॥ ॥ ॥ छ॥

२३ ॥ ॥ ॥ ७॥ ॥ ॥ ॥ इतिश्रीमोमोसकशंकरभट्टात्मजभट्टनीलकंठेनकृतेभास्करेश्रद्धिमयूखः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रामरामरामरामरामरामरामरामराम॥ राम॥ राम॥ राम॥ राम॥ राम॥ राम॥ राम॥ ॥ ग्रंथसंख्या॥ ८००॥ शुभमस्तु॥

[redacted]

राम २३

धर्मशास्त्र श्राद्धि पत्र

[illegible]

[redacted]

शु
म
स
२

	प	ए	पं
शाकमूलफलादीनां स्रोमसस्यां शुभ्मा ततैः शुद्धि निर्णयकथनं बौधायनेन	२	१	१.
याज्ञवल्क्येन सलिलपक्कद्रोणाधिकाब्धे काकश्वाद्युपघातितं ग्रासमात्रं धृतेन शुद्धिः निर्णयः	२	२	२
शंखेन पक्वान्नघृततैलादीनां शुद्धिः	२	२	५
नाभिमृगे शुभिहतस्य मांसस्य शुद्धिः निर्णयः	२	२	१.
कारुहस्तेविपण्यां वस्त्रादिरत्न वस्त्रानां शुद्धिः कथनं ब्रह्मवै (रिपैतंव)	२	२	१२
नित्यशुद्धवस्तूनां कथने छाया चंडालादेरन्या	३	१	१
रासभादीनां वर्जयित्वा रोमाः शुद्धि वर्णने	२	१	३
ब्राह्मणाद्यंगादि शुद्धिः निर्णयः	३	१	४

प्र
म
स्त
३

3

मृतशुद्धिमाहयाज्ञवल्क्यः	प	र	पे
देवलेनक्षुद्रश्वाजोडजारेणवादीनाशु	३	१	५
द्धिनिर्णयः कर्मकालादन्यत्र दर्विमार्जार स्पर्शशुद्धिः स्पर्शस्नाने	३	१	७
आत्मशय्यासनादीनां सर्वदाशुचित्वकथनं	३	१	७
हस्तपादप्रक्षाल्याचमनेन शुद्धिकथनं	३	१	८
वृद्धशातातपः हरिहरमाध्वपिप्रोघोरस्पृष्टानाम् विकार्याणां शुद्धिः कथनं	३	१	१०
नदीशुद्धिःमाहगार्ग्यः	३	१	१२

	प	प	पे
मरीचिः येषु स्थानेषु देशेषु शौचं धर्म तोद्देशो वेति निर्णयः	३	२	१
आपगर्भस्त्रिवर्षाप्रोचे	३	२	४
स्रावाशौचमाहमरीचिः	३	२	५
इतिगर्भस्रावाशौचं समाप्तं	३	२	१
सप्तममासप्रसूतिः विषये हारीतक०	४	१	१
इति जन्माशौचं निर्णयस्समाप्तम्	४	२	१
अपानुपनीताशौचं	४	२	१

अ
ग
स्तु
४

	प	पृ	पं
नारायणबलिः समाप्तं	८	२	५
सर्पहतानां शुद्धिप्रकार निर्णयः	८	२	५
प्रमादमृतानां शुद्धिप्रकारमाह	८	२	६
ऊर्ध्वोच्छिष्टमरणे शुद्धिप्रकारमाह श्वपचः	९	१	१
खट्वादावधोच्छिष्टमरणे शुद्धिः निर्णयः	९	१	२
ब्रह्मचारीमरणे विशेषशुद्धिमाह स्मृत्यन्तरे	९	१	५

	प	पृ	पं
ऊर्ध्वोच्छिष्टमरणे शुद्धिमाह यमः	९	१	१
पर्युषितदाहे गालवः शुद्धिमाह	९	२	१
मनुनामतेतिकर्त्तव्यताकथनं	९	२	३
मनुनानिर्हरणे द्विशौचमाह	९	२	४
अपनिर्हरणे परापारकथनं	९	२	५
संन्यासिनां मृतानां आशौचं नास्ति स्मृत्यर्थसारकथनम्॥	९	२	९
ब्रह्मचारीसंन्यासिनां मध्ये शौचं नास्ति ब्रह्मचारीविषये योगी	९	२	११

शु
म
स्त
प

5

ॐश्रीगणेशायनमः॥ अथशुद्धिमयूखसूचीपत्रं॥

	श्लो	प	पं		श्लो	प	पं
नीलकण्ठेनविशुद्धिनिर्णयेतिकथनं	१	२	१	बोधायनेनस्नात्वापतितपात्रस्यपुनःकृतकैरणेनशुद्धिकथनं	८	१	८
आदित्यपुराणस्यवर्णादिपात्रशुद्धिः निर्णयः भस्मना	२	१	१	गंडूषपादशौचाद्युच्छिष्टपात्राणां शुद्धिकथनं		१	८
आपस्तंबेनगवाघ्राणाग्निभस्मनाशुद्धिः निर्णयः पात्राणि	५	१	४	बौधायनकार्पासादिवस्त्राणां शुद्धिःप्रकारमाह	११	२	१
स्मृत्यंतरेपात्राणामधिकशुद्धिःनिर्णयकथनं	६	१	६	स्मृतिकौमुद्यांभूमांउस्यशुद्धिः शांखेननिर्णयःकथनं		२	८

श्रा म

	प	प	पं
निर्हरणोदाहादिप्रकारनिर्णयकथनं			
द्विजातीनां स्वजात्याशौचाशौचनिर्णयः	१.	१	१
पराशरेणत्रिरात्रशौचनिर्णयकं	१.	१	१.
पिण्डनिर्माणविधिः वर्णनं	११	२	६
संवर्त्तः अस्थिसंचयनेदिवसक्रममाह	११	२	५
वपनविषये दशमेहनि देवलेन निर्णयकथनं	१२	१	२

	प	प	पं
सापिण्डीकरणक्रमविधिकथनं	१२	१	१२
अपमृत्यानिहोत्रप्रकारमाह	१३	२	११
सौमरणछंदोजपादिशिषिविधेयमाह	१४	१	१.
वृषविधिनागनेरत्नसंप्राप्ने प्रायश्चित्तमाहमंडनः	१४	२	५
उत्सन्नारेरणीसद्भावेण वह	१४	२	१
अपयस्नाप्राप्नतिकालिः कथनं	१४	१	५

	प	प	पं
त्रपाव्याघ्रपादेनशौचनिर्णयः	२	२	२
अपसोदकाशौचनिर्णयप्रारंभः	२	२	५
जातुकर्णेपतितसूतकेनसमुत्पन्नेस्मार्तकर्मकथमितिप्रश्नः	२१	२	१
स्नानशुद्धिःवैश्वदेवपरं	२१	२	५
तथाविधेप्रश्नेविवाहान्तरेसूतकदोषनिर्णयः			
मरीचिःत्वबणमध्वादीनांसर्वेषुपण्येषुप्रसारितेषुनाशौचंसूतकेपि निर्णयः	२२	१	१

	प	प	पं
आंगिरसेनपक्वपाकःओदनप्रोक्तं इति	२२	१	३
विवाहादौनांदीश्राद्धकरणकथनं	२२	१	६
कारवादीनांसद्यःशौचनिर्णयः	२२	१	८
सूतकादौनांवस्त्रनिष्पीडनेनिषेधकथनं	२२	१	१०
पितृमरणोत्तरसमावर्तनादिस्नानेनिषेधकथनं	२२	२	१

शु
म
स्त
५

	प	पृ	पं
पितृमरणोत्तर वर्षादर्वाकोद्दिष्टेन पार्वणमिति कथनं	२२	२	१
पितरि मृतेन्यदीयं श्राद्धं न कुर्यात् अन्यमृतेपि कुर्यादिति कथनम्	२३	१	२

शुद्धिविवेकस्य सूचीपत्रं समाप्तं